

**AZ IDŐSKORÚ NÉPESSÉG FŐBB JELLEMZŐI
ÉS ÉLETKÖRÜLMÉNYEI**

Budapest, 2004.

Az összefoglalás a Központi Statisztikai Hivatal közelmúltban megjelent kiadványainak felhasználásával készült.

Az összefoglalást készítette:

S. Molnár Edit

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	
A népesség öregedése – demográfiai távlatok	5
I. Az időskorúak főbb demográfiai jellemzői és foglalkoztatása	8
A/ A nemek aránya és a kormegoszlás	8
B/ Termékenység	8
C/ Családi állapot.....	9
D/ Iskolázottság	10
E/ Településtípus	11
F/ Gazdasági aktivitás, foglalkoztatás	12
II. Az idősek életkörülményei.....	15
A/ Az időskorúak háztartásainak jellemzői	15
A/1. Az idős szülők és a gyermekek közötti kapcsolat	18
A/2. Intézeti háztartásokban élő idősek.....	19
B/ Az idősek lakáskörülményei és tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottsága	20
C/ Az idősek jövedelmi helyzete	22
D/ Az időskorú háztartások fogyasztásának jellemzői	26
E/ Röviden az ún. „nyugdíjas fogyasztóiár-index”-ről.....	29
III. Az időskorúak életminősége	30
A/ Az idős korosztály egészségi állapota, megbetegedései, fogyatékoságok.....	30
A/1. Az egészségi állapot szubjektív megítélése.	30
A/2. Az időskorúak megbetegedései, fogyatékoságok.....	32
B/ Az idősek életmódja, mindennapi aktivitása	34
B/1. Fő tevékenységfajták az idősek mindennapjaiban	35
B/2. Rendszeresen, szinte naponta ismétlődő kötelezettségek.....	36
B/3. Megvalósított és nem megvalósított életmód-komponensek	37
C/ A közérzet főbb jellemzői idős korban	38
Befejezés helyett – az idős korosztály társadalmi réteghelyzete	40
Felhasznált irodalom.....	43

BEVEZETÉS

A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSE – DEMOGRÁFIAI TÁVLATOK

A népesség öregedésével járó társadalmi, demográfiai problémák az elmúlt évtizedekben világszerte az érdeklődés középpontjába kerültek. Az öregek aránya 1950-ben az egész világon 8%, 2000-ben 10% volt, 2050-ben azonban – az ENSZ „A világnépesség öregedése – 1950–2050” című, 2000-ben közzétett kiadványa szerint az emberiségnek már több mint egyötödét, Európában 36–37%-át 60 éven felüliek teszik majd ki. Ennek a gazdaság fejlődésére, a munkaerőpiacra, a generációs transferekre gyakorolt jelentős közgazdaság hatásai várhatók. Emellett olyan társadalmi hatásokkal is számolni kell, amelyek többek között a családösszetételben, az együttélési formákban, az egészségügyi ellátásban mutatkoznak majd meg, sőt a változások még a közéletet, a politikai magatartást (pl. a választások alakulását) sem hagyják érintetlenül. Elmondható tehát, hogy az idősebb korcsoportok létszámának és arányának tartós növekedése közvetlenül kihat a generációs együttműködésre, ami a társadalom működésének meghatározó módon képezi az alapját.

Az Európa egészére érvényes általános öregedési folyamat Magyarországon is jellemző. A mintegy 10 milliós létszámú népességben folyamatosan, az utóbbi években pedig gyorsuló ütemben csökkent a 14 éves és ennél fiatalabb korcsoport aránya és emelkedett az idősebb aktív korúaké, de még inkább a 60 éven felülieké. Ezek az arányok a születések és a halálozások trendjeiből erednek; a külső vándorlások szerepe – legalábbis mostanáig – Magyarországon nem volt meghatározó. Ötven esztendőre visszatekintve a legfiatalabb és a legidősebb korcsoportok arányai azonban markánsan elmozdultak, az ún. öregedési index (a 65 éves és idősebb, valamint a 14 éves és fiatalabb népesség egymáshoz viszonyított aránya) pedig jelentősen növekedett.

A népesség korösszetételének alakulása (férfi, nő, együtt, január 1., %)

<i>Korcsoport (év)</i>	<i>1949</i>	<i>1960</i>	<i>1970</i>	<i>1980</i>	<i>1990</i>	<i>2001</i>
0–14	24,9	25,4	21,1	21,0	20,5	16,6
15–39	38,8	36,8	37,0	35,8	35,5	35,0
40–59	24,7	24,1	24,8	25,3	25,0	27,0
60–64	4,1	4,8	5,6	3,6	5,6	5,2
65–X	7,6	9,0	11,4	13,5	13,3	15,1
Öregedési index	30,3	35,2	54,4	61,9	64,5	91,3

A demográfiai öregedés folyamata egész Európában igen előrehaladott, és ez még korántsem zárult le. Ami az EU tagországokat illeti, csupán négy országban (Hollandiában, Írországban, Dániában és Luxemburgban) kisebb az idős korúak hányada, mint nálunk, az öregedési index pedig még további három országban (Finnországban, Franciaországban és Nagy-Britanniában) alacsonyabb a magyarországinál.

Ennél kedvezőtlenebb a helyzet, ha a hazai adatokat a 2004-ben csatlakozó új tagállamokéhoz hasonlítjuk. Ezek közül csupán Észtországban és Lettországban magasabb az idősök aránya, a 100 gyermekkorúra jutó 65 évesek és idősebbeké pedig – Szlovénia kivételével – az összes többi csatlakozó országban alacsonyabb (különösen érvényes ez Lengyelországra és Szlovákiára).

Az időskorú népesség aránya Európa néhány országában

<i>Ország</i>	<i>Népesség (ezer fő)</i>	<i>65 éves és idősebb a népesség százalékában</i>	<i>100 gyermekkorúra jutó 65 éves és idősebb</i>	<i>Időpont</i>
Magyarország	10 198,3	15,2	91	2001. február 1.
Ausztria	8 139,3	15,6	95	2002. január 1.
Belgium	10 263,4	16,9	96	2001. január 1.
Dánia	5 368,4	14,8	79	2002. január 1.
Finnország	5 194,9	15,2	85	2002. január 1.
Franciaország	59 344,0	16,2	87	2002. január 1.
Görögország	10 554,4	17,3	114	2000. január 1.
Hollandia	16 105,3	13,7	73	2002. január 1.
Írország	3 826,2	11,2	52	2001. január 1.
Luxemburg	444,1	14,1	75	2002. január 1.
Nagy-Britannia	59 894,2	15,6	82	2001. január 1.
Németország	82 259,5	16,6	107	2001. január 1.
Olaszország	57 844,0	18,2	127	2001. január 1.
Portugália	10 335,6	16,5	104	2002. január 1.
Spanyolország	40 409,3	17,1	117	2002. január 1.
Svédország	8 909,1	17,2	95	2002. január 1.
EU-tagországok együtt	378 891,7	16,3	99	
Csehország	10 269,7	13,8	87	2002. január 1.
Észtország	1 361,2	15,5	90	2002. január 1.
Lengyelország	38 632,5	12,5	69	2002. január 1.
Lettország	2 345,8	15,5	93	2002. január 1.
Litvánia	3 475,6	13,5	75	2002. január 1.
Szlovákia	5 379,5	11,5	60	2002. január 1.
Szlovénia	1 994,0	14,5	94	2002. január 1.

Forrás: Recent demographic developments in Europe 2002 – Council of Europe Publishing 2002, Strasbourg Cedex.

A népesség-előreszámítások azt valószínűsítik, hogy a második világháború utáni „baby boom” idős korba lépésével az öregedés folyamata felgyorsul, új szakaszba lép. Európa népei gyorsan elérkeznek az „egyharmados idős népesség” kialakulásához, amikor már minden harmadik ember 60 éves vagy idősebb lesz. Egyes országokban az idősök aránya néhány évtized múlva akár a 40%-ot is megközelíti. Hasonlóan rapid öregedés vár a csatlakozó országokra, köztük Magyarországra is.

Míg a demográfiai öregedés, a korstruktúra romlása a maga átütő társadalmi hatásaival kedvezőtlen folyamatot jelent, az életkor meghosszabbodása nagyon is pozitív jelenség. Különösen áll ez azokra az országokra – ezek közé tartozik sajnos, Magyarország is – amelyekben a születéskor várható átlagos élettartam alacsony, összességében alig haladja meg a 70 évet, a férfiaknál pedig 70 év alatt marad. Magyarországon a 60-ik születésnapjukat megélt férfiak már csak alig több mint 15, a hasonló korú nők pedig mintegy 20 további évre számíthatnak, és ez az igen rossz halandóság miatt az elmúlt húsz esztendőben csak szerény mértékben növekedett (a férfiak esetében 0,71, a nőknél 1,72 évvel). Mindazonáltal az elmúlt húsz esztendőben, 1980 óta örvendetes módon mintegy 600 ezer fővel gyarapodott a 60 éves és idősebb népesség létszáma. A társadalmi szolidaritás megkívánja, hogy a fiatal generációk fokozott gondot fordítsanak a teljes népesség immár egyötödét kitevő, a munkából lassan kiöregedő, vagy már kiöregedett népesség életkörülményeire, életminőségére.

Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy a Központi Statisztikai Hivatal gazdag adatbázisára támaszkodva átfogó képet nyújtson az időskorú (60 éves és idősebb) népesség összetételéről, életkörülményeiről, közérzetéről.

A tanulmány először a 2001. évi népszámlálás adatai alapján a 60 éven felüliek számát és arányát, nemek, életkor, családi állapot és iskolázottság szerinti tagolódását, valamint a foglalkoztatásukra vonatkozó adatokat mutatja be. A következő lépésben a jövedelmi, megélhetési viszonyokat jellemezzük, amelyeket értelemszerűen az időskorúak háztartás-szerkezetének metszetében rajzolunk meg. A harmadik nagyobb fejezet az idős korosztály életminőségével foglalkozik, ezen belül egészségi állapotával, időfelhasználásával, mindennapi aktivitásával és a közérzet néhány jellegzetességével. A tanulmány befejező fejezete az időskorú népesség társadalmi differenciáltságáról, réteghelyzetéről nyújt összefoglaló képet.

Az irodalomjegyzék a KSH közelmúltban megjelent, az időskorúak helyzetével foglalkozó nagyobb kiadványainak bibliográfiai adatait tartalmazza. A tanulmány elkészítése során sokat merítettünk azokból az idős népességgel foglalkozó tematikus összefoglalókból, amelyek reményeink szerint 2004 folyamán önálló kötetben jelennek meg. A szerzők nevét és – egyelőre kéziratossá – munkáik címét az irodalomjegyzék ugyancsak feltünteti.

I. AZ IDŐSKORÚAK FŐBB DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI ÉS FOGLALKOZTATÁSA

A/ A nemek aránya és a kormegoszlás

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a 60 éves és idősebb korosztály 2/5-e (38,7%) férfi, 3/5-e (61,3%) nő. A férfiak 16,6%-a, a nők 23,9%-a (a teljes népesség 20,4%-a) volt ekkor időskorú. A nemek arányának mutatója – az 1000 férfira jutó nők száma – ami a népesség egészét tekintve 1102 –, a 15 év alattiaknál 954, a 15–59 éveseknél 1020, a 60 éves és idősebb korúaknál pedig már 1587.

Az a számottevő növekedés, ami az időskorúak – és kizárólag az időskorúak – körében mutatkozik, a múlt század második felében alakult ki. A népesség nemek szerinti összetétele csak lassan, kisebb-nagyobb visszaesésekkel tolódott el a nők, és közülük az idősek javára.

A nemek aránya korcsoport szerint 1980–2001

Korcsoport (év)	1000 férfira jutó nő		
	1980	1990	2001
0–14	942	954	954
15–59	1 027	1 023	1 020
60 éven aluli együtt	1 004	1 003	1 006
60–X	1 415	1 489	1 587
Összesen	1 064	1 081	1 102
<i>ebből:</i>			
60–64	1 233	1 255	1 330
65–69	1 299	1 395	1 422
70–74	1 409	1 514	1 593
75–79	1 580	1 704	1 856
80–84	1 899	1 989	2 114
85–X	2 331	2 497	2 515

B/ Termékenység

A 60 éves és idősebb nők termékeny éveik során átlagosan kevesebb, mint két gyermeket hoztak a világra, 100 ilyen korú nőre 194 élve született gyermek jut. A házas vagy volt házas családi állapotúak egyötödének, az özvegyek kissé kevesebb, mint háromtizedének, az elváltak 18 százalékának pedig legalább három gyermeke született. A házasok és az özvegyek legnagyobb hányada (44 illetve 37 százalék) két gyermeket szült, az elváltak között az egy gyermekesek hányada a legmagasabb, 36 százalék.

Az időskorú nők élve született gyermekeik száma és családi állapot szerint

Családi állapot	Összesen	0	1	2	3	4-X
		élve született gyermeke van (százalékban)				
Hajadon	49 957	87,1	8,0	2,3	1,0	1,6
Házass	464 859	7,2	28,0	44,1	13,6	7,1
Özvegy	66 203	8,9	25,2	37,0	16,1	12,7
Elvált	95 855	12,6	35,9	33,1	11,1	7,2
Összesen	1 276 874	11,6	26,3	38,0	14,3	9,8

A 2001 évi népszámlálás idején már az időskorúak közé számítottak azok a nők, akiknek a családalapítás, gyermekszülés szempontjából legideálisabb életkora a nők tömeges munkába állásának idejére esett, viszont az 1960-as évek közepén bevezetett gyermekgondozási segély és a gyermekvállalást ösztönző egyéb intézkedések már nem nagyon befolyásolhatták termékenységi szintjüket. A „legfiatalabb” időskorú nők így kevesebb gyermeket szültek, mint a náluk idősebb korcsoportba tartozó társaik, akiket például érintett a művi terhesség-megszakítás szigorú tilalma, a születések számának adminisztratív eszközökkel kierősztolt növekedése. Ha a 60–64 éves korcsoport mutatóit az utánuk következő, időskorúnak még nem számító, de már befejezett termékenységű korcsoport, az 55–59 évesek mutatóival hasonlítjuk össze, láthatjuk, hogy a legutóbbi években az időskorúak közé lépett évjáratok átlagos gyermekszáma a náluk néhány évvel később születettektől is némiképp elmarad.

A legidősebb felnőtt korú és az időskorú nők termékenysége családi állapot és korcsoport szerint

Korcsoport (év)	nőre	100			
		hajadon	házass	özvegy	elvált
		családi állapotú nőre			
jutó élve született gyermek					
55–59	185	30	192	202	171
60–X együtt	194	25	191	213	171
<i>Ebből:</i>					
60–64	185	27	188	201	169
65–69	189	26	189	204	172
70–74	195	25	195	210	175
75–79	202	26	200	216	172
80–84	208	25	204	222	170
85–X	211	18	193	228	158

C/ Családi állapot

Az idős generáció családi állapot szerinti megoszlása eltér a teljes népességben tapasztalttól. Ezt részben az okozza, hogy a 60 éves és idősebb korosztályon belül alig vannak olyanok, akik életük folyamán egyszer sem kötöttek házasságot (a nőtlen férfiak aránya 4%, a hajadon nőké 3,9%). Így a 60 éves és idősebb férfiak 75%-a 2001-ben is házass családi állapotú volt, 15%-uk özvegy, s mindössze 6% volt elvált. A teljes népességhez képest eltérést okoz a rend-

kívül kedvezőtlen férfi-halandóság is. A nők körében jóval alacsonyabb a házas családi állapotúak hányada (mindössze 36%), ezzel szemben nagyon magas, 52% az özvegyeké. Ez a szám az életkor előrehaladásával gyors ütemben emelkedik, a 80 éves és idősebb nőknek már mintegy 4/5-e özvegyként éli életét.

Az időskorú férfiak és nők családi állapot szerint, korcsoportonként

<i>Korcsoport (év)</i>	<i>Összesen</i>	<i>Nőtlen, hajadon</i>	<i>Házas</i>	<i>Özvegy</i>	<i>Elvált</i>
Férfi					
60–64	229 703	5,1	79,4	6,6	8,8
65–69	202 442	3,8	79,8	9,9	6,5
70–74	168 654	3,5	76,7	15,0	4,8
75–79	118 653	3,4	70,2	22,7	3,6
80–84	49 520	2,9	63,1	31,2	2,8
85–X	35 713	4,4	46,5	46,5	2,6
Összesen	804 685	4,0	75,1	14,8	6,0
Nő					
60–64	305 606	3,5	56,1	30,2	10,3
65–69	287 855	3,2	46,4	41,9	8,5
70–74	268 693	3,8	34,6	54,4	7,2
75–79	220 170	4,4	22,2	67,7	5,7
80–84	104 704	4,7	12,3	78,3	4,7
85–X	89 846	5,9	5,9	84,6	3,7
Összesen	1 276 874	3,9	36,4	52,2	7,5

D/ Iskolázottság

Az időskorú népesség iskolai végzettségének szintje értelemszerűen alacsonyabb, mint az utána következő generációké. Természetesen az elmúlt évtizedekben ebben a korosztályban is tapasztalható az iskolázottság emelkedése, hiszen a „legfiatalabb” idősök az 50-es évek végén, 60-as évek elején fejezték be általános, illetve középiskolai tanulmányaikat, amikor már nagyobbak voltak a képzettség iránti társadalmi igények. A 2001. évi népszámlálás időpontjában például a teljesen képzetlen idősök aránya alig volt magasabb a teljes népességénél. Míg a teljes 15 éves és idősebb népesség 89%-ának volt meg a 8 osztályos végzettsége 2001-ben, a 60–64 évesek körében az arány csupán 2 százalékponttal alacsonyabb (87%). A 70, kivált pedig a 75 éven felüli korosztályban azonban már számottevően lecsökken az általános iskolai bizonyítvánnyal rendelkezők aránya.

Az idős női népesség iskolai végzettsége elmarad a hasonló korú férfiakétól. A korcsoportok szerinti bontások mégis arra vallanak, hogy a „fiatalabb” idősök, a 60–64 évesek csoportjában már csaknem azonos mértékben törekedett érettségi bizonyítvány megszerzésére a két nem. Ez a hasonulás azonban – ellentétben a mai fiatal generációk törekvéseivel – az idős korosztály diplomaszerezési gyakorlatában még nem érvényesült. Míg összességében az egyetemet, főiskolát végzett idős férfiak aránya alig marad el a teljes népességétől, a hasonló korú nők ettől jelentősen lemaradnak: a teljes 25 éves és idősebb diplomás női népesség 11,6%-os aránya a 60 évesek és idősebbek körében mindössze 4%.

A népesség és az időskorú népesség iskolai végzettség szerint, 2001

<i>Korcsoport (év)</i>	<i>Összesen</i>	<i>Férfi</i>	<i>Nő</i>
	Az általános iskola első évfolyamát sem végezte el		
60–64	1,0	0,8	1,0
65–68	1,0	0,9	1,2
70–74	0,8	0,7	0,9
75–X	1,2	0,8	1,3
60–X	1,0	0,8	1,1
10–X	0,7	0,6	0,7
	Legalább általános iskola 8. évfolyam		
60–64	86,7	89,3	84,8
65–68	73,7	80,8	68,8
70–74	60,8	71,3	54,3
75–X	40,5	52,4	34,6
60–X	64,5	74,0	58,8
15–X	88,8	92,3	85,1
	Legalább középiskola érettségivel		
60–64	29,3	31,8	27,4
65–68	22,8	28,8	18,6
70–74	19,9	29,3	13,9
75–X	14,3	24,3	9,3
60–X	21,3	28,6	16,7
18–X	38,2	35,9	40,2
	Egyetem, főiskola stb. oklevéllel		
60–64	9,5	13,4	6,6
65–68	8,5	13,9	4,7
70–74	7,5	14,0	3,5
75–X	5,1	11,2	2,1
60–X	7,6	13,1	4,1
25–X	12,6	13,8	11,6

E/ Településtípus

Az idős korosztály településtípus szerinti megoszlása csak kevésbé tér el az össznépességben tapasztalttól. Az idősek aránya Budapesten, valamint a községekben haladja meg az országos átlagot, ezzel szemben a vidéki városok népessége fiatalabb korösszetételű. Ez azzal függhet össze, hogy a fiatalok a városokban könnyebben találnak tanulási és munkalehetőséget, ott telepednek le és alapítanak családot, míg az idős szülők a községekben lévő lakhelyeiken maradnak.

Az alábbi két tábla közül az első azt mutatja be, hogy az idős korosztály – az össznépességhez képest – hogyan oszlik meg az ország településtípusai között. A második tábla a különböző településtípusok korösszetételét szemlélteti.

A népesség, valamint az idős korosztály megoszlása településtípusok szerint, 2001 (%)

<i>Településtípus</i>	<i>Teljes népesség</i>	<i>60 évesek és idősebbek</i>
Budapest	17,4	19,6
Megyei jogú városok	19,9	18,2
Egyéb városok	27,1	25,5
Községek	35,6	36,7
Összesen	100,0	100,0
	(10 198 ezer fő)	(1 082 ezer fő)

A népesség településtípus és korcsoport szerint, 2001 (%)

<i>Korcsoport (év)</i>	<i>Összesen</i>	<i>Városok</i>				<i>Községek</i>
		<i>Együtt</i>	<i>Budapest</i>	<i>Megyei jogú városok</i>	<i>Egyéb városok</i>	
0–14	16,6	15,5	12,8	15,4	17,4	18,6
15–39	35,0	36,1	35,9	37,8	35,0	33,1
40–59	27,9	28,2	28,3	28,1	28,3	27,3
60–64	5,2	5,2	5,3	5,0	5,2	5,4
65–69	4,8	4,7	4,9	4,4	4,6	5,1
70–X	10,4	10,3	12,7	9,2	9,5	10,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

F/ Gazdasági aktivitás, foglalkoztatás

A népesség gazdasági aktivitás, foglalkozás szerinti összetétele 2001-ben nem kis mértékben magán viselte az azt megelőző évtizedekben végbement jelentős társadalmi, gazdasági változásokat. Az aktív népesség létszáma a 90-es évek első felében közel 1 millió 150 ezer fővel csökkent, és számottevő volt a munkanélküliek hányada. A változás mindegyik korosztályt érintette, de legszembetűnőbb mértékben az 50 éven felülieknél csökkent az aktívák száma. Az 50–54 évesek között a gazdaságilag aktívák hányada 20 százalékponttal, az 55–59 éveseké 21 százalékponttal esett vissza. Az időskorúaknak, a 60 éven felülieknek 1990-ben még közel egynegyede (24%-a), az 1996. évi mikrocenzus idején már csak 2,5%-a volt gazdaságilag aktív.

A 2001. évi népszámlálás idején – 1996-hoz képest – már némileg emelkedett (4,1 millió főre) az aktív keresők hányada. Ezen belül nőtt a foglalkoztatottaké (közel 3,7 millió-ra), és csökkent a munkanélkülieké.

A gazdaságilag nem aktív népességben mindig is a saját jogú öregségi nyugdíjban részesülők aránya volt a meghatározó. A munkahelyek bizonytalanná válása tükröződik abban, hogy az elmúlt évtized során sokan a mielőbbi nyugdíjba vonulást választották. Tömegessé vált a rokkanttá nyilvánítás is, mivel sok olyan személy, aki – gyakran súlyos betegség mellett, egészségének kockáztatásával – igyekezett helyt állni munkahelyén és sajátmagáról, családjáról gondoskodni, szerényebb, de biztonságot nyújtó rokkantsági nyugdíj mellett döntött.

A népesség gazdasági aktivitás és összevont korcsoport szerint, 2001 (%)

<i>Gazdasági aktivitás</i>	<i>Összesen</i>	<i>0–14</i>	<i>15–29</i>	<i>30–49</i>	<i>50–54</i>	<i>55–59</i>	<i>60–X</i>
Gazdaságilag aktív népesség							
aktív kereső	35,2	–	43,4	70,2	60,3	26,5	1,0
gyermekgondozási ellátás mellett dolgozó	0,1	–	0,2	0,3	0,0	–	–
nyugdíj, járadék mellett dolgozó	0,9	–	0,1	0,6	1,4	4,2	1,8
Foglalkoztatott együtt	36,2	–	43,7	71,1	61,7	30,7	2,8
Munkanélküli	4,1	–	7,3	7,2	4,5	2,0	0,1
Gazdaságilag aktív népesség együtt	40,3	–	51,0	78,2	66,2	32,6	3,0
Gazdaságilag nem aktív népesség							
gyermekgondozási ellátásban részesülő	2,9	–	7,5	4,3	0,1	0,0	0,0
saját jogú öregségi nyugdíjas, járadékos	19,8	–	–	0,3	3,7	40,6	83,6
rokkantsági nyugdíjas, baleseti járadékos	5,7	–	0,8	7,3	21,4	20,5	3,6
hozzátartozói jogú nyugdíjas, járadékos	1,6	0,0	0,1	0,2	0,4	0,9	7,3
egyéb inaktív kereső	2,4	0,0	2,9	4,6	3,9	2,5	0,2
Inaktív kereső együtt	32,4	0,0	11,3	16,8	29,5	64,5	94,7
Eltartott együtt	27,3	100,0	37,7	5,0	4,2	2,9	2,4
Gazdaságilag nem aktív népesség együtt	59,7	100,0	49,0	21,8	33,8	67,4	97,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	10 198 315	1 694 936	2 264 902	2 842 900	704 742	609 276	2 081 559

A 60 éven felüli évjáratoknál jól nyomon követhető a gazdasági aktivitás fokozott csökkenése, jóllehet, még a 65–69 évesek, sőt minimális mértékben a 70 éven felüliek körében is kimutatható foglalkoztatottság, illetve gazdasági aktivitás. Az azonban elmondható, hogy a nyugdíjkorhatárt elért férfiak és nők gyakorlatilag eltűnnek a munkaerőpiacról. Ennek az is oka, hogy az idősödő embereket (nemcsak a nyugdíjasokat, hanem a nyugdíjkorhatárhoz közelítőket is) a munkaadók már nem igénylik.

A Népességtudományi Kutatóintézet 2002. évi felmérése szerint a 46 éves és idősebb, de még aktív korcsoportból sokan akár 60 éves koruk betöltése előtt 4–5 évvel nyugdíjba mennének, nem utolsósorban annak reményében, hogy „fiatal nyugdíjasként” nagyobb eséllyel találnak munkát. Ám ezek a remények később nem igazolódnak. Talán a realitásokkal számolva, de a 75 évesnél nem idősebb nyugdíjasoknak csak alig több mint 3%-a számolt be arról, hogy munkát keres.

Ugyancsak e felmérés tapasztalatai szerint a 60–75 év közötti nyugdíjasok mintegy 10%-a végez különböző – folyamatos vagy alkalmi – jövedelemszerző munkákat. A magasabb iskolai végzettség erre határozottan jobb esélyt biztosít; szemben a mindössze 8 osztályt végzettek 5–7%-os arányával, a 75 évesnél nem idősebb, diplomás öregségi nyugdíjasoknak közel egyharmada jutott folyamatosan vagy alkalmilag végzett különmunka révén jövedelemhez 2001 folyamán.

Gyakori, hogy a mezőgazdaságban végzett munka a statisztikai felmérések alkalmából nem jelenik meg külön, mivel a megkérdezettek ezt sokszor nem tekintik jövedelemszerző tevékenységnek. Oka az, hogy a mezőgazdaságban végzett munka eredményét a család esetleg csak saját fogyasztásra, a gyermekek megsegítésére szánja, és értékesítésre csak minimális mennyiség, vagy semmi sem kerül. Pedig szerepe nemcsak a család jövedelmi/fogyasztási

szintjének növelése, hanem az idős emberek aktivitása, napi hasznos elfoglaltságai szempontjából is jelentős.

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a teljes (14 éven felüli) népesség mintegy 18%-a végez mezőgazdasági munkákat (függetlenül attól, hogy ezt főfoglalkozásként vagy melléktevékenységként végezték-e). Ennek aránya az idős korosztály körében magasabb:

A mezőgazdasági munkavégzés arányai korcsoport és nemek szerint, 2001 (%)

<i>Korcsoport (év)</i>	<i>Összesen</i>	<i>Férfi</i>	<i>Nő</i>
14–29	11,0	12,2	9,9
30–59	21,6	22,5	20,8
60–69	24,7	27,4	22,8
70–X	15,5	20,0	12,9
Összesen	18,0	19,7	17,1

A mezőgazdasági munkavégzés intenzitása természetesen erősen életkorfüggő: 70 éven túl már mindkét nemnél erősen lecsökken azok aránya, akik az év során 90-nél több napot tudnak erre a tevékenységre fordítani.

II. AZ IDŐSEK ÉLETKÖRÜLMÉNYEI

Az életkörülményeket általában a **lakáshelyzettel**, a **jövedelemmel** és a **fogyasztás szerkezetével, színvonalával** lehet jellemezni. Most is ezt az utat követjük. Azonban mivel a lakáshelyzet, a jövedelem és a fogyasztás kondíciói egy adott háztartás tagjai számára többé-kevésbé egyformák, az életkörülmények bemutatásánál a **háztartások szerkezetéből** kell kiindulni, megkülönböztetve azokat a háztartásokat, amelyekben **időskorúak is**, vagy pedig amelyekben **kizárólag időskorú személyek** élnek.

A/ Az időskorúak háztartásainak jellemzői

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a 2 millió 82 ezer 60 éves és idősebb személy többsége magánháztartásban él. Összesen mintegy 44 ezer volt azok száma, akik valamilyen intézeti ellátásban részesültek; ez az időskorúak alig több mint 2%-a.

A népesség öregedésével együtt a háztartások korösszetétele is jelentősen változott az elmúlt évtizedekben. Egyre több olyan háztartás van, amelyben idős személyek (is), de főleg amelyekben csak idős emberek élnek.

Minél idősebb személyről van szó, annál nagyobb az esélye annak, hogy az illető egy-személyes háztartást tartson fenn. Így például a 60–69 évesek 62%-a, de a 80 éveseknek és idősebbeknek már 91%-a élt egyszemélyes háztartásban az utolsó népszámlálás idején.

A háztartások összetételét a **családi együttélés típusa** szerint is jellemezhetjük, hiszen az életkörülmények szempontjából azok jelentősen eltérnek aszerint, hogy

- hányan élnek ún. **típus-háztartásokban** (egyszemélyes vagy házaspáros háztartásban), vagy pedig „**egyéb**” formában (pl. nagyszülőként a gyermekek családjában stb.), és
- ezek az együttélési formák átlagosan mekkora **háztartáslétszámmal** funkcionálnak.

A háztartások háztartás-összetétel és a háztartástagok korösszetétele szerint

Háztartás-összetétel	Összesen	Csak Fiatal- és Fiatal- Közép- Fiatal-, fiatal- közép- idős- közép- és idős- korú személlyel						
		fiatal-	közép-	idős-	közép-	és idős-		
Egy családból álló háztartás								
Házaspár és élettársi kapcsolat együtt	100,0	7,2	11,7	15,9	48,8	1,0	9,2	6,2
Egy szülő gyermekkel	100,0	5,0	3,3	0,5	62,9	3,4	16,5	8,4
Együtt	100,0	6,8	10,4	13,5	51,0	1,4	10,4	6,5
Két családból álló háztartás	100,0	0,3	0,3	0,1	54,8	2,3	3,0	39,2
Három vagy több családból álló háztartás	100,0	0,3	0,0	–	66,4	0,5	0,1	32,7
Családháztartás együtt	100,0	6,5	9,9	12,9	51,2	1,4	10,0	8,0
Egyszemélyes háztartás	100,0	10,9	32,7	56,3	–	–	–	–
Egyéb összetételű háztartás	100,0	7,7	9,2	12,8	8,4	11,8	48,7	1,5
Nem családháztartás együtt	100,0	10,6	30,4	52,0	0,8	1,2	4,8	0,1
Összesen	100,0	7,7	15,9	24,3	36,5	1,4	8,5	5,7

A KSH 2002. évi Háztartási Költségvetési Felvételének (HKF-nek) adatai szerint Magyarország mintegy 3 millió 750 ezer háztartásának 40%-ában élnek idős, a 60-ik évüket betöltött emberek. Ezen belül 600 ezer háztartásban **egyedülálló** idős személyt találhatunk, 500 ezerben pedig **házas társukkal, élettársukkal kettesben élők**. A további 400 ezer háztartás „**többtagú**”, ezekben legalább egy személy időskorú.

A háztartások taglétszáma a fenti típusok szerint jelentősen különbözik:

Átlagos háztartásnagyság (fő) az időskorúak háztartásának típusai szerint

<i>Ha a háztartásfő időskorú, és a háztartásban:</i>	<i>Átlagos háztartásnagyság (fő)</i>
– csak időskorúak vannak	
Egytagú	1,00
Házaspárok	2,00
Egyéb összetétel	2,55
Összesen	1,40
– fiatalabb korúak is vannak	
Házaspárok	2,00
Egyéb összetétel	3,15
Összesen	2,84
Ha a háztartásfő nem időskorú	3,74
Időskorúak háztartásai összesen:	2,03

Azokban a háztartásokban, amelyekben időskorúak (is) élnek, a 60 éven felüli **nők** aránya a meghatározó (61%), de ez jóval magasabb az egyszemélyes idős háztartásoknál (80,4%). Ez utóbbi azt sejteti, hogy főképp a megözvegyült idős nők költöznek össze gyermekeikkel, unokáikkal.

Az idős személyeket (is) magába foglaló háztartások mintegy 2/3-a városokban található (egyötödük a fővárosban). A háztartások taglétszáma a település nagyságával csökken. Az időskorúak háztartásainak taglétszáma Budapesten 1,89, a községekben pedig 2,25.

A háztartások összetételének fontos jellemzője a keresők és eltartottak aránya. Az ezt bemutató táblában a nyugdíj melletti foglalkoztatás adatára érdemes felfigyelni. Az országosan foglalkoztatott mintegy 130 ezer nyugdíjasnak csak kevesebb, mint fele található olyan háztartásokban, amelyben idős, 60 év feletti személyek élnek. Másképp fogalmazva ez azt jelenti, hogy a nyugdíj melletti munkavállalás lehetőségével inkább a 60-ik életévüket még nem betöltött (korengedményes vagy rokkantsági) nyugdíjasok tudnak élni.

Időskorú és nem időskorú háztartásokban élők gazdasági aktivitás szerint, 2002 (%)

Összetétel	A háztartásban		
	60 éves és idősebb személy (is) van	Csak 60 évesnél fiatalabb személy van	Összesen
Aktív kereső	15,8	46,7	37,3
Ebből: férfi	8,7	25,6	20,5
nő	7,1	21,1	16,8
Nyugdíjas	69,9	9,0	27,6
Ebből: férfi	26,9	4,2	11,1
nő	43,0	4,8	16,5
A nyugdíjasok közül foglalkoztatott	2,0	1,0	1,3
Munkanélküli	2,0	3,9	3,3
Gyese, gyeden, gyeten lévő	0,7	4,0	3,0
Egyéb inaktív kereső	1,4	1,2	1,2
Felnőtt eltartott	2,1	1,9	2,0
Gyermekek	8,1	33,3	25,6
Összesen	100,0	100,0	100,0
Háztartások létszáma, 1000 fő	3 067	6 965	10 032

A gazdasági aktivitás mellett szólni kell még a háztartások iskolai végzettség szerinti összetételéről, mivel ez a háztartás jövedelmi helyzetének is egyik meghatározó tényezője. Az idős háztartástagok iskolai végzettsége jóval elmarad a fiatal háztartásokban tapasztalttól.

Időskorú és nem időskorú típusháztartásokban élők iskolai végzettség szerint, 2002 (%)

Iskolai végzettség	Háztartások, amelyekben			
	60 éves és idősebb személy (is) van		Csak 60 évesnél fiatalabb személy van	
	Egyedülálló	Házaspárok	Egyedülálló	Házaspárok
8 osztálynál kevesebb	29,6	14,9	1,6	1,3
8 osztály	32,2	39,5	18,5	24,3
Szaktanácsképző, szakiskola	12,0	14,7	24,7	22,7
Gimnázium	6,4	9,0	13,0	13,4
Szakközépiskola	11,3	13,5	20,3	21,8
Főiskola	5,6	6,3	13,7	12,2
Egyetem	2,8	3,1	8,3	4,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A/1. Az idős szülők és a gyermekek közötti kapcsolat

A statisztikai adatok alapján az utóbbi években erősödni látszik az a tendencia, hogy az idős emberek ameddig csak el tudják látni magukat, még a megözvegyülés után sem költöznek össze gyermekeikkel, unokáikkal, hanem megpróbálnak önállóan élni. Ennek ellenére a családi kapcsolatoknak nagy jelentősége van az idős emberek életében.

A Népeségtudományi Kutatóintézet felvétele szerint a 60–75 év közötti nyugdíjasoknak például 38%-a rendszeresen, nap mint nap ellátja a gyermekek (unokák) felügyeletét, és 32% besegít a gyermekek háztartásába és/vagy gazdaságába. Ilyen feladatokat azonban nemcsak a gyermekekkel közös háztartásban élők látnak el, hanem – kisebb mértékben ugyan – de az egyedülálló és a párjukkal kettesben élők is:

Gyermekekkel kapcsolatos feladatok rendszeres ellátásának arányai a 60–75 év közötti nyugdíjasok körében, 2002 (%)

Ha az idős személy:	Gyermekek, unokák felügyelete	Gyermekek háztartásába, gazdaságába besegítés
Egyszemélyes háztartásban él	29,4	25,5
Párjával kettesben él	38,4	32,3
Pár nélkül, de többszemélyes háztartásban él	43,5	33,2
Párjával él három vagy több személyes háztartásban	44,0	38,1

Az idős emberek közül elég sokan kapnak segítséget külön háztartásban élő gyermekeiktől (esetleg más rokonaiktól) háztartási munkákban, beteggondozásban, bevásárlásban, javító-szerelő munkákban vagy hivatalos ügyek intézésben is; az ilyesfajta segítségben részesülők aránya 60–69 év között 29%, 70–75 év között 43%. (Némileg más a kép a pénzügyi segítségnyújtás terén. Mint a jövedelem forrásairól szóló táblán később bemutatjuk, e vonatkozásban az ún. „adok-kapok” egyenlege inkább az idős szülőktől a gyermekek irányába billen.)

Ezeket a rendszeres kapcsolatformákat korlátozza, ha a felnőtt gyermekek önálló háztartása más településen van. Márpedig a fővárostól a községek felé haladva elég jelentősen

csökken azoknak az időseknek a hányada, akiknek önálló háztartást/családot alapító gyermekei „helyben maradtak”.

A 60–75 évesek megoszlása településtípus, valamint külön háztartásban élő gyermekeik lakóhelye szerint, 2002 (%)

<i>A külön háztartásban élő gyermek lakóhelye:</i>	<i>Budapest</i>	<i>Megyei jogú város</i>	<i>Egyéb város</i>	<i>Község</i>	<i>Összesen</i>
N	(621)	(633)	(880)	(1249)	(3383)
a szülőkkel azonos településen van	44,6	47,2	43,5	24,2	37,3
más településen van	12,4	17,9	19,1	34,4	23,3
azonos és más településen élő gyermeke is van	9,0	16,7	18,6	22,3	17,9
nincs külön háztartásban élő gyermek	34,0	18,2	18,8	19,1	21,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A fővárosi, városi nyugdíjasoknak több esélyük van arra, hogy külön háztartásban élő gyermekeik, unokáik körül napi feladatokat lássanak el, vagy mindennapi problémáikban, ügyintézésben, bevásárlásban segítséget kapjanak tőlük. Ez abból következik, hogy a községekben lakó nyugdíjasok közül sokan – jóval többen, mint a városokban élők – talán a kedvezőbb tanulási és munkalehetőségek reményében – más lakóhelyre engedték el gyermekeiket.

Nem állhat távol a valóságtól, hogy a konkrét tevékenységekben megvalósított (tehát nem csupán telefonon, vagy levelezés útján fenntartott) családi kooperációknak igen nagy szerepe van az idősek lelkiállapotában, közérzetében. Ha a fiatalok akkor is igényt tartanak a szülők aktív munkájára, amikor nem közös háztartásban élnek, az növeli az idős emberek önértékelését. Más oldalról biztonságérzetüket erősíti, ha ügyes-bajos dolgaikban folyamatosan számíthatnak gyermekeikre. A feleslegesség tudata, a bizonytalanságérzet akkor is fizikai-lelki hanyatlást idézhet elő, ha az idős emberek viszonylag kiegyensúlyozott anyagi kondíciók között élnek. Ezért az idősek életmódját javító társadalmi programok, civil szervezetek tevékenységét az élet e területére, az intenzív családi kapcsolatokból kirekesztődő idős emberek aktivitásának erősítésére is célszerű kiterjeszteni.

A/2. Intézeti háztartásokban élő idősek

Röviden szólnunk kell az intézeti háztartásokban élő idősek helyzetéről; erről a 2001. évi népszámlálás adatai tudósítanak.

Az intézeti háztartásban élő 44 ezer időskorú személy nagy többsége, 85 százaléka tartós elhelyezést biztosító szociális intézményben élt. (Az ilyen jellegű intézmények az ott élők tartós ápolását, gondozását vagy rehabilitációját végzik. Ide tartoznak az idősek, a fogyatékosok, a hajléktalanok tartós ápolását, gondozását, rehabilitációját végző intézetek, valamint lakásotthonok.) Ezen kívül az intézetben élő időskorúak 5 százaléka fekvőbeteg-ellátást biztosító intézményekben (pl. kórházakban), 4 százaléka átmeneti (ideiglenes) elhelyezést biztosító felnőttvédelmi szociális intézményekben lakott.

A tartós elhelyezést biztosító intézetek egy része kifejezetten az időskorúak ellátására szakosodott, amelyekben az időskorú intézeti lakók 73 százaléka (32 ezer fő) élt. (Ezekben az intézetekben él még 5 ezer olyan személy, aki 60 évesnél fiatalabb.) Amikor ezeknek az intézeteknek néhány főbb, az ellátás minőségével kapcsolatos adatait ismertetjük, akkor a százalékos megoszlások erre a 37 ezer főre vonatkoznak. Az idősek ellátását szolgáló intézményekben élők többsége olyan intézetben élt, melyet a települési önkormányzat (35 százalék), illetve megyei (fővárosi) önkormányzat (38 százalék) tartott fenn. Az egyházi fenntartású intézményekben viszonylag kisebb arányban laktak, 9 százalék az ebbe a körbe tartozó személy. Az időskorú személyek ellátását biztosító intézetben élők 78 százaléka olyan intézetben élt, ahol 20 fő vagy több személy gondoskodott ellátásukról, 56 százalék, ahol 100-nál több személy elhelyezése volt biztosítható, és 43 százalék, ahol az intézet 1945 előtt épült. Ezekben az intézetekben élők többsége olyan intézetben lakott, amelyekben helyben főztek és az épületek több szintesek voltak.

A magánháztartások további elaprózódása, az egyszemélyes háztartások számának emelkedése perspektivikusan tovább növelheti az igényeket az intézeti háztartások iránt.

A Népszéktudományi Kutatóintézet 2002. évi felmérése szerint például az öregségi nyugdíjasok 16%-a, a rokkantnyugdíjasok 20–21%-a azt választaná, hogy amikor már nehezen tudja ellátni magát, szakszerű ellátást biztosító otthonba, intézménybe kerüljön. Az erre számítók aránya az egyedül, egyszemélyes háztartásban élők körében érhető módon magasabb: az egyedülálló öregségi nyugdíjasok 21%-a, a hasonló helyzetű rokkantnyugdíjasok 30%-a választaná szívesen ezt a megoldást. A nagy többség természetesen életének ebben a szakaszában is a saját otthonban maradást tartaná a legmegfelelőbbnek.

B/ Az idősek lakáskörülményei és tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottsága

Az idős korosztály egyre több időt tölt a lakásban, kevesebbet mozdulnak ki, így életük minősége szempontjából nem mindegy, hogy milyen lakásuk nagysága, komfortossága, felszereltsége. Az is ismert, hogy ez a korosztály már nem a „felhalmozás” időszakában van, hanem éppenséggel a lakás maga az élet során létrehozott egyik legjelentősebb felhalmozásuk, és a megteremtett körülmények már többé-kevésbé véglegesnek tekinthetők. Az idős emberek ugyanis már ritkán változtatnak lakóhelyükön.

A 60 éves és idősebb személyt (is) magukban foglaló háztartások esetében a lakáshasználat jogcíme meghatározó módon a **tulajdonos** (többtagú háztartások esetén 93–96%, az egyszemélyes háztartásokban több mint 89%). Az a tény, hogy az egyedül élő idősek nagyobb hányada (kb. 10%-a) esetében „**bérlő**” vagy „**rokon**” jogcímen lakik a lakásban, többnyire abból következik, hogy a privatizáció során az adott bérlakást nem tudták – vagy rossz minősége miatt – nem kívánták megvásárolni, vagy pedig nem a benne élő idős ember, hanem gyermeke, unokája vásárolta meg azt. A lakáshasználati jogcím településtípus szerinti meg-

oszlása már valamivel nagyobb eltéréseket mutat; Budapesten az idős háztartások 85%-ban tulajdonosai lakásuknak, mivel a fővárosban több a bérlőként, rokonként lakásban élő idős személy, míg a községekben csaknem 98%-uk tulajdonosa lakásának.

A lakással kapcsolatos **minőségi, komfortossági mutatók** ugyancsak a településtípustól függenek legnagyobb mértékben.

Az időskorú és nem időskorú háztartásokban élők lakáshelyzetének főbb jellemzői településtípusonként, 2002

Lakásjellemzők	60 éves és idősebb				Csak 60 évesnél fiatalabb			
	személyt tartalmazó háztartások							
	Buda- pest	megyei jogú város	egyéb városok	közsé- gek	Buda- pest	megyei jogú város	egyéb városok	közsé- gek
Lakás alapterülete, m ²	62,4	63,8	74,1	84,9	61,6	71,1	76,9	91,7
Ellátottsági mutatók (%)								
Folyóvízzel	99,8	98,9	92,7	89,9	99,8	99,5	95,9	90,9
Gázzal	94,7	91,1	93,5	97,8	91,7	89,9	91,4	98,4
ebből: palackos	1,1	7,3	27,1	38,4	1,6	5,2	25,8	40,3
Szennyvízelvezetéssel	99,8	98,8	91,7	87,3	100,0	99,2	94,6	90,4
ebből: házcistornával	8,6	13,0	42,0	63,5	7,6	12,0	37,1	63,8
Fürdőszobával	98,3	97,4	89,3	84,1	98,6	97,8	93,1	88,4
Vezetékes telefontal	90,8	83,7	68,5	71,0	81,8	76,9	66,6	69,1

Az adatok jól mutatják, hogy a település típusa erőteljesebben nyomja rá a bélyegét az idősek lakáskörülményeire, mint a fiatalabbaknál. Ennek oka, hogy az elmúlt 15–20 év során felgyorsult lakásépítkezések révén inkább a fiatalok kerültek modernebb, jobban felszerelt lakásokba. Az idős korosztály lakásállományának javulását inkább a korszerűsítés biztosíthatná, ez azonban nem nagy mértékű.

A korszerűbb, a teljes lakást **fűtő rendszer** az idős háztartások 40%-ára, a fiatal háztartások 56%-ára jellemző, ez azonban a település nagyságának csökkenésével párhuzamosan ugyancsak csökken. A legolcsóbb, de egyben a legtöbb fizikai munkával járó hagyományos helyiségfűtés a községi idős háztartások közel 40%-át (38,8%) sújtja, a fővárosi idős háztartásoknak csupán 2,4%-át.

A lakással való elégedettség legutóbb a KSH 2003. évi Lakásviszonyok-felvétele vizsgálta. Az idősek közel egynegyede (23%) volt valamilyen okból elégedetlen lakásával – az így vélekedő idősek hányada a fővárosban a legmagasabb (31%). Tizenkilenc lehetséges okból a kifogások élén az áll, hogy „nehezen tudják fenntartani a lakást”, ezt „a lakás nem megfelelő állapota” követi (31,9%). Viszonylag sokan vannak, akiknek „lakókörnyezetük közbiztonsága” okoz problémát (15%), vagy egyáltalán, „lakásuk környezetével nincsenek megelégedve (10–11%). Az idősek több mint 10%-a „túlságosan nagy”-nak tartja otthonát, ami számukra a fenntartási költségekben is jelentkezik, és a nagyobb lakásban a javítási, kar-

bantartási, tisztántartási feladatok is sokkal jobban terhelik őket. (Fiatal családok esetében éppenséggel a lakás kis alapterületét, zsúfoltságát kifogásolják legtöbbször (közel 30%), és a lakásfenntartás költségeit csak alig több mint egyötödük érzi megterhelőnek.)

A háztartások tartós javakkal való ellátottsága – hasonlóan a lakáshoz – ugyancsak hosszú évek során alakul ki, tehát nem kizárólag a pillanatnyi jövedelemtől függ. Az ellátottság szintjét természetesen az igények is befolyásolják.

A ma már alapvetőnek számító hűtőszekrényből, mosógépből, színes TV-ből az ellátottság szinte teljesnek mondható. A fiatalabb és idősebb háztartások különbsége inkább a korszerűbb és kevésbé korszerű készülékek arányaiban érzékelhető, így például az idős háztartásokban jóval többen mosnak hagyományos mosógéppel, mint a fiatalok, főképp a kisebb városokban és községekben. Még inkább érzékelhető ez a mikro sütőt használó idős és fiatal háztartások közötti különbségében, és – érthető módon – a személyi számítógéppel való ellátottság terén.

Az időskorú és nem időskorú háztartások tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottsága településtípusonként(%)

Tartós fogyasztási cikkek	60 éves és idősebb				Csak 60 évesnél fiatalabb			
	személyt tartalmazó háztartások							
	Budapest	megyei jogú város	egyéb városok	községek	Budapest	megyei jogú város	egyéb városok	községek
Hűtőszekrény	77,3	81,5	87,4	91,3	69,6	66,5	81,2	86,5
Fagyasztógép	40,3	49,1	55,4	71,9	35,3	48,4	58,6	73,5
Kombinált hűtő, fagyasztó	28,2	22,5	15,2	10,3	33,8	39,0	21,6	14,9
Automata, félautomata mosógép	75,3	63,5	40,9	33,7	86,8	84,9	71,4	64,4
Hagyományos mosógép	19,5	36,6	61,4	71,5	8,7	13,2	32,9	43,6
Porszívó	94,7	95,9	89,8	83,9	93,2	91,8	89,0	85,4
Mikrohullámú sütő	57,2	45,8	37,8	35,4	75,3	76,1	66,3	62,1
Színes televízió	96,8	96,4	92,2	90,5	96,8	97,6	96,9	95,8
Fekete-fehér televízió	5,3	6,9	14,6	16,3	3,0	4,6	7,5	11,4
Videó	41,1	29,1	23,7	23,9	72,2	67,2	65,4	63,9
Személyi számítógép	12,2	7,5	3,7	5,2	43,1	37,4	24,1	21,8
Személygépkocsi	27,2	30,6	24,3	25,6	47,2	57,7	49,2	54,6
CD lejátszó	11,6	5,3	3,8	4,2	27,9	18,2	14,9	14,1

C/ Az idősek jövedelmi helyzete

A statisztikai adatok és az elemző szakirodalom arról tanúskodnak, hogy a rendszerváltozás előtti egy-két évtizedben, az 1970-es és az 1980-as években a nyugdíjas státusba kerülés egyben a szegénység felé sodródást jelentette. A 90-es évektől ez a helyzet bizonyos fokig módosult. Az ezredfordulóig elég jelentősen lecsökkent azoknak az időskorúaknak az aránya, akik a társadalom legszűkebb jövedelmi ötéhez tartoztak. Ez a „javulás” természetesen nagyon is

relatív. A 90-es évek kétharmadáig az életszínvonal csökkenése szinte általános volt Magyarországon, ám az időskorúak helyzete – a társadalom többségéhez képest – kevésbé romlott ebben az időszakban. Ezt a sokak számára talán nehezen elfogadható körülményt az okozza, hogy sokszor az emberek kizárólag a munkabérek és a nyugdíjak összegét hasonlítják össze egymással. Pedig a megélhetési viszonyokat, az életszínvonalat **a háztartások jövedelmeinek**, illetve **a háztartások egy főre jutó jövedelmeinek** metszetében lehet csak reálisan figyelembe venni. A rendszerváltozás első évtizedében, amint az közismert, igen jelentősen lecsökkent a gazdaságilag aktív népesség aránya, és óriásira növekedett a munkanélküliség. Ez a tény elsősorban a fiatalabb, gyermekeket eltartó rétegeket érintette. Ami az idős, nyugdíjas korosztályt illeti, jóllehet a nyugdíjak reálértéke is csökkent ebben az időszakban, de a „biztos jövedelem” mégis bizonyosfajta előnyöket teremtett a munkajövedelem nélkül maradt, erősen szociális támogatásokra szoruló fiatal családokhoz képest.

A 2002. évi adatokat vizsgálva, ha pusztán csak az egy főre jutó jövedelmeket tekintjük (amelyben a nyugdíjasok kedvező adózása is szerepet játszik), mintegy 2%-os többlet mutatkozik az idősek javára. Az **eltérő háztartásnagyság** következtében azonban már jelentős eltéréseket találunk. Ezért célszerű az időskorú és nem időskorú háztartásokban élők jövedelmét egymással is összehasonlítani. Ennek elvileg egyszerű számítási módja a háztartás egy főre jutó jövedelmének megállapítása. A jövedelmek azonban nem teljesen egyenletesen oszlanak meg a háztartás tagjai között. Bizonyos költségek (pl. lakásfenntartás) függetlenek a háztartás létszámától, míg más költségek (pl. ételmezés, ruházkodás, közlekedés, gyógyszerfogyasztás, stb.) már erősen függenek a háztartás tagjainak életkorától, az aktívak és inaktívak számától. Ezért korrektebb az egy főre jutó jövedelem helyett az **egy fogyasztási egységre jutó jövedelem** szerinti számítás. Ennek során a háztartástagokat különböző súlyokkal veszik figyelembe. Az első felnőtt szorzószáma 1,00, a további felnőtté 0,74, az első gyermeké 0,65, a 2. gyermeké 0,50, a 3. gyermeké 0,40; inaktívknál az 1. felnőtté 0,90, a további felnőtté 0,65.

Az alábbi táblázat mindkét számítási móddal bemutatja a fő típusú háztartások egy főre jutó jövedelmét.

*Időskorú és nem időskorú típusháztartásokban élők jövedelmi helyzete,
2002 (ezer Ft)*

<i>Háztartások</i>	<i>Egy főre jutó évi jövedelem</i>	<i>Egy fogyasztási egységre jutó jövedelem</i>
60 éves és idősebb személyként vagy személlyel		
– egyedül élők	663	736
– házaspárok	523	795
Csak 60 évesnél fiatalabb személyként vagy személlyel		
– egyedül élők	931	962
– házaspárok	839	977

Az azonos típusú idős és fiatalabb háztartások jövedelmi összehasonlítása már az idősök jelentős jövedelmi hátrányát tükrözi, amit némileg enyhít a fogyasztási egységkulcs alkalmazása. Ezek az eltérések már indokoltá tehetik az idősebb korosztály kedvezőtlen helyzetéről elterjedt véleményeket.

A típusháztartásokban élők mellett vannak olyan idős emberek (számuk mintegy 600 ezer fő), akik egy fiatalabb háztartásban, annak „peremén” nagyszülői vagy egyéb rokoni státusban élnek. E csoporton belül az egy főre jutó jövedelem alacsonyabb az ún. típusháztartások átlagánál – 532 ezer Ft – ám feltételezhető, hogy ilyen esetekben a jövedelmi helyzet viszonylag kevésbé függ az idős személy jövedelmétől.

A háztartásfő korcsoportjának metszetében háztartásonként jelentős eltéréseket tapasztalunk, főleg az egyedül élőknél és a házaspároknál: a 60 év alattiak jelentős jövedelmi előnnyel rendelkeznek; a 80 éves és idősebb egyedül vagy házastárssal élőkhez képest egy főre jutó jövedelmük csaknem másfélszer akkora.

*Az egy főre jutó évi nettó jövedelem háztartástípusonként, a háztartásfő korcsoportja szerint,
2002 (ezer Ft)*

<i>A háztartásban:</i>	<i>Egyedül élők</i>	<i>Házaspárok</i>	<i>Egyéb összetétel</i>	<i>Összesen</i>
Csak 60 évnél fiatalabbak vannak	931	839	522	568
60 éves és idősebb személyek (is) vannak, és a háztartásfő				
– 60 év alatti	–	689	535	543
– 60–69 éves	689	646	530	601
– 70–79 éves	647	594	530	601
– 80 éves és idősebb	635	580	526	590
Összesen	663	623	532	584

A jövedelmi helyzet **településtípus** szerinti alakulását is érdemes áttekinteni. Azokban a háztartásokban, amelyekben 60 éves és idősebb személyek élnek, a fővárosiak „előnye” mintegy 22%-os az idősök átlagához képest, míg a hasonló összetételű, de községi háztartások elmaradása az átlagtól 11%-ot tesz ki. Ennek okaira az az adatsor világít rá, hogy **milyen forrásokból** származnak a háztartások jövedelmei. A fővárosban lényegesen magasabbak a nyugdíjak és több a munkajövedelem is (vagyis a budapesti nyugdíjasok könnyebben találnak

munkalehetőséget), ugyanakkor a vidéken élő idősök több anyagi segítséget nyújtanak felnőtt gyermekeiknek, mint a fővárosban élők:

Az időskorúakat magukban foglaló háztartások egy főre jutó éves jövedelme településtípusonként, 2002 (ezer Ft)

Jövedelmek	60 éves és idősebb személyt magukban foglaló háztartások				
	Budapest	megyei jogú város	egyéb város	község	összesen
	Egy főre jutó éves jövedelem (ezer Ft)				
Munkajövedelem	283	235	188	211	223
Társadalmi jövedelem	511	469	420	357	422
Ebből: nyugdíj, nyugdíjkiegészítés	500	456	405	336	405
Egyéb jövedelem	8	-12	-10	-12	-8
Ebből: adott-kapott támogatás egyenlege	0	-17	-17	-19	-15
Bruttó jövedelem	802	692	599	559	638
Nettó jövedelem	716	622	563	516	584

Az időseket gyakran nevezik „a beosztás művészeinek”. Ezt támasztja alá, hogy az életkor előrehaladásával egyre jellemzőbbé válik életükben a **takarékoskodás**. Ez érthető is, hiszen minél idősebbekről van szó, annál kevésbé tudnak változtatni anyagi helyzetükön, így szinte rá is kényszerülnek arra, hogy váratlan kiadásokra, betegség esetére tartalékoljanak.

Az egy főre jutó személyes kiadás a nettó jövedelem százalékában

Háztartástípus	Csak 60 évnél fiatalabb	60 éves és idősebb személyt tartalmazó háztartás, ahol a háztartásfő				
		60 év alatti	60–69 éves	70–79 éves	80 éves és idősebb	összesen
Egyedül élők	100,2	–	94,8	92,1	85,1	92,2
Házaspárok	91,5	88,2	91,4	82,1	76,0	86,7
Egyéb összetételűek	91,9	81,1	83,0	78,5	74,5	81,3
Összesen	92,4	81,5	88,8	85,0	79,8	85,4

Azok a háztartások, amelyekben 60 éves és idősebb személyek élnek, az „elmúlt 3 évben” **életszínvonaluk romlását**, illetve **változatlanságát** érzékelték 2002-ben (43%); kisebb-nagyobb javulást csak 10%-uk tapasztalt akkoriban. Jelenleg nincs még adatunk arról, hogy a véleményeket módosították-e a 2004. évi áremelkedések, amelyeket az idős népesség esetében az adócsökkentés nem ellensúlyoz.

A jövedelmi differenciák mellett célszerű meghatározni azt is, hogy mekkora az idős népességben a **szegények** aránya. Előre kell bocsátani, hogy a szegénység definiálására vonatkozóan nincs egységes szakmai állásfoglalás, a küszöb kiszámítására többféle módszer alkalmazható. Ezek egyike a relatív szegénység fogalmából indul ki, és az ún. jövedelmi

medián meghatározott hányadát (például 40, 50, 60%-át) tekinti jövedelmi szegénynek. Egy másik megközelítésmód az ún. jövedelmi decilisek legalacsonyabb tizedeibe kerülő csoportjait tekinti szegénynek.

A HKF jövedelmi adataiból kiindulva a 60 éves és idősebb személyekkel élő háztartások is besorolhatók az országos decilis-eloszlás csoportjaiba. Ha az idős háztartások jövedelem szerinti eloszlása megegyezne az országgal, akkor minden egyes tizedbe azonos számú – kb. 300 ezer – személy kerülne. Ez azonban az idős népesség esetében más eloszlást mutat. Az alsó három tizedben, valamint a legfelsőben az idősek részesedése az arányosnál kisebb. Ez arra vall, hogy az idős népesség jövedelmei erősen középre húznak, más szóval: közöttük az országosan jellemzőnél kisebbek a jövedelmi egyenlőtlenségek.

A legalsó decilishez tartozó háztartásokban az éves nettó jövedelem mindössze 233 ezer Ft volt 2002-ben. Ennek az összegnek 86%-át társadalmi juttatások tették ki, melynek meghatározó részét (63%-át) a nyugdíjak jelentették. Ehhez a legkedvezőtlenebb csoporthoz mintegy 150 ezer idős személy tartozik. Ha ehhez a 2. és 3. deciliscsoport időseit is hozzászámítjuk, kb. 550 ezer idős ember, az összes 60 éves és idősebbnek közel egy ötöde él kisebb-nagyobb mértékben „szegény”-nek mondható háztartásokban. (A szegénység problémájára a tanulmány befejező részében, az idősek társadalmi réteghelyzetéről szólva még visszatérünk.)

D/ Az időskorú háztartások fogyasztásának jellemzői

Az idősebb háztartásfőjű háztartások egy főre jutó évi kiadásai 2002-ben 518 ezer Ft-ot tettek ki, ami 1993-hoz képest 6,7%-os fogyasztási volumen-növekedést jelent. Ez a 2002-t megelőző 6–7 év eredménye, hiszen a 90-es évek második harmadáig az életszínvonal csökkenéséről beszélhettünk. A kiadások növekedési üteme kisebb volt, mint a jövedelmeké. 1993-ban az adott évi jövedelem 5%-át „takarították meg” az idős háztartások, 2002-ben pedig 13%-át.

A háztartások legnagyobb kiadási terhét – csakúgy mint a korábbi években – az **élelmiszerekre** fordított összegek képezték (ez az összes kiadásnak mintegy 35%-át jelenti). A második helyet a **lakásfenntartás** költségei tették ki (20%), míg a harmadik helyet az **egészségügyre, testápolásra** fordított kiadások jelentették (10%). Összességében e három tétel az idős háztartások kiadásainak 65%-át teszi ki. Bár szerkezeti változás ebben a tekintetben nem tapasztalható a korábbi évekhez viszonyítva, a belső arányok némileg megváltoztak. 1993-hoz képest elég jelentősen, 7 százalékponttal csökkent az élelmiszerekre fordított kiadások hányada, míg a lakásfenntartásra és egészségügyre, testápolásra fordítottaké növekedett.

Elég lényeges változások történtek a kiadások további egyharmadában is. Növekedtek a közlekedési, hírközlési főcsoportra fordított kiadások (elsősorban a telefonellátottság terjedésével összefüggésben), és csökkent a ruházkodásra fordított kiadások hányada.

A kiadások belső szerkezete 1993-hoz képest a háztartásfő korcsoportja szerint is változott.

A kiadások szerkezete a háztartásfő korcsoportja szerint, 2002 (%)

<i>Kiadási főcsoportok</i>	<i>A háztartásfő</i>		
	<i>60 évesnél fiatalabb</i>	<i>60–69 éves</i>	<i>70 éves és idősebb</i>
<i>1993</i>			
Élelmiszerek	32,4	39,7	41,3
Élvezeti cikkek	6,1	6,0	4,9
Ruházkodás	8,1	4,8	3,9
Lakásfenntartás	13,2	18,1	20,1
Háztartási és lakásfelszerelések	5,5	6,0	6,3
Egészségügy, testápolás	3,6	4,5	6,2
Közlekedés, hírközlés	14,4	8,2	4,3
Művelődés, üdülés	6,3	5,0	4,2
Egyéb kiadás	3,1	2,5	2,9
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	7,4	5,2	5,8
<i>2002</i>			
Élelmiszerek	30,8	32,0	34,9
Élvezeti cikkek	5,7	6,2	7,0
Ruházkodás	5,9	4,7	4,5
Lakásfenntartás	16,2	18,4	20,0
Háztartási és lakásfelszerelések	5,6	5,5	5,1
Egészségügy, testápolás	6,3	7,1	9,7
Közlekedés, hírközlés	17,3	5,1	1,4
Művelődés, üdülés	6,0	5,7	4,8
Egyéb kiadás	2,9	2,9	1,5
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	3,3	2,4	1,1

Az **élelmiszerekre fordított kiadás** 2002-ben átlagosan mintegy 141 600 Ft-ot tett ki a 60 évesnél fiatalabb háztartásfőjű háztartásokban, ez az idősebb háztartások esetében magasabb (173 500 Ft).

Néhány élelmiszer háztartásban fogyasztott egy főre jutó mennyisége, 2002

<i>Élelmiszerfajták</i>	<i>A háztartásfő</i>			
	<i>60 éves és fiatalabb</i>	<i>60–69 éves</i>	<i>70 éves és több</i>	<i>ebből: 80 éves és idősebb</i>
Húsfélék	58,7	76,8	72,2	61,8
Tojás db	17,4	264	271	230
Tej l	59,6	82,4	97,8	104,9
Zsiradékok	18,9	30,1	30,6	26,2
Kenyér és péksütemény	97,3	132,3	134,8	122,5
Burgonya	37,9	59,0	58,1	44,3
Cukor és édesség	13,8	23,1	25,5	21,4
Zöldségfélék	53,6	88,3	84,8	72,4
Gyümölcsök	59,7	80,6	81,4	73,7

Az adatok értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy a fiatalok étkezési szokásai bizonyos fokig eltérnek az idősekétől (pl. munkahelyi étkezés, gyermekétkeztetés); az idősebbeknél kevesebb a házon kívüli étkezés. Az idősek nagyobb élelmiszerfogyasztásához az is hozzájárul, hogy a nagyszülők gyakran vendégül látják, vagy élelmiszerrel látják el gyermekeiket, unokáikat. Végül kétségteljes, hogy az idősek élelmiszerfogyasztása magasabb, mint a fiatal családokon belül a kisgyermekeké, bár – mint a táblázat mutatja – 80 év fölött már kevesebbet igényelnek, mint 60–69 év közötti társaik.

A **lakásrezi** kiadás a lakás méretétől, minőségétől, fűtési módjától és felszereltségétől függ, de hatással van rá a település infrastrukturális ellátottsága is (vezetékes gáz, közcsonna, szemétszállítás stb.). Így az egy háztartásra vetített összeg a fővárosban és a megyei városokban jóval magasabb (243–221 ezer Ft/év), míg a kisebb településeken élők nagyjából hasonló összeget (189–181 Ft-ot) fizettek lakásfenntartásra 2002-ben.

A lakásfenntartási költségek nagyobbik részét (62%-át) az **energiaköltségek** tették ki 2002-ben. Az idős háztartásfőjű háztartások 1,9%-a a villany-, illetve gázzsámla befizetéséhez kompenzációban részesült, ennek fele budapesti. Azonban azoknak az idős háztartásoknak az aránya, akik úgy nyilatkoztak, hogy nem tudják befizetni a villanyszámlájukat, a kompenzációban részesülőknél kétszeresét jelentik. A községi idős háztartásoknál különösen feltűnő az eltérés a közüzemi díjakat befizetni nem tudók és a kompenzációban részesülők között.

Az időskorú háztartások átlagosan összes kiadásuk 9–10%-át fordították **egészségügyi és testápolási kiadásokra** 2002-ben. Ennek jelentős hányadát (57–62%-át) a gyógyszerkiadások jelentik, ami fejenként és átlagosan havi 2 800–3 700 Ft-ot jelentett. Az időskorú háztartások 11%-ában élt gondozásra szoruló személy, akiknek 63%-a szedett rendszeresen gyógyszert. Közgyógyellátásra az idős háztartások 4%-a, a fiatal háztartások 2%-a volt jogosult 2002-ben.

Az alábbi tábla az egészségügyi és testápolási kiadások összetételét mutatja be. 2002. évi adatokról van szó, s mint közismert, a gyógyszerek és egyéb egészségügyi ellátások összege azóta sokat változott. Ezúttal kivételesen mégis érdekesnek tartjuk a konkrét forintösszegek feltüntetését, mivel ez még inkább érzékelteti az idősebb és fiatalabb háztartások kiadásainak nagyságrendbeli különbségét.

Egészségügyi és testápolási kiadások az időskorú és nem időskorú háztartásfők háztartásaiban, 2002

	<i>A háztartásfő</i>	
	<i>60 éves vagy idősebb</i>	<i>60 évesnél fiatalabb</i>
	Egy főre jutó évi kiadás (forint)	
Gyógyszerek	29 528	8 677
Gyógyászati segédeszközök	3 693	2 040
Egészségügyi szolgáltatás	2 606	1 514
Hálapénz	3 502	1 137
Összesen	39 329	13 368
Testápolási cikkek	7 780	11 323
Testápolási szolgáltatás	2 396	1 908
Tartós testápolási cikkek	115	121
Összesen	10 291	13 352
Mindösszesen	49 620	26 720
	Százalék	
Gyógyszerek	59,5	32,5
Gyógyászati segédeszközök	7,4	7,6
Egészségügyi szolgáltatás	5,3	5,7
Hálapénz	7,1	4,3
Összesen	79,3	50,0
Testápolási cikkek	15,7	42,4
Testápolási szolgáltatás	4,8	7,1
Tartós testápolási cikkek	0,2	0,5
Összesen	20,7	50,0
Mindösszesen	100,0	100,0

E/ Röviden az ún. „nyugdíjas fogyasztóiár-index”-ről

A naptári évek elején, a menetrendszerűen érkező áremelések, továbbá a nyugdíjemelések mértékéről folyó, évente ismétlődő viták alkalmából a mindennapi életben, a tömegkommunikációban mindig előtérbe kerül az ún. „nyugdíjas fogyasztói kosár” kérdése. Egy erről szóló, teljességre törekvő szakszerű leírás meghaladná tanulmányunk jellegét, terjedelmét. A tanulmány fő témájához kapcsolódóan azonban röviden mégis érintenünk kell ezt a közvélemény számára olykor misztikusnak tűnő fogalmat, amelyről sokan azt remélik: ez nyújthat orvoslást a nyugdíjasok legfőbb problémáira.

Az ún. „fogyasztóiár-index” a KSH egyik kiemelt, a közérdeklődésre számot tartó és az infláció megállapításához legáltalánosabban használt mutatószáma. Ezzel a fogyasztói ár-színvonal változását mérik. A különböző társadalmi, közéleti vitákban gyakran felmerülő igény, hogy a nyugdíjasokra vonatkozóan külön fogyasztóiár-index készüljön. Az igény ki-elégítése céljából 2001 óta kormányrendelet írja elő a Központi Statisztikai Hivatal számára nyugdíjas fogyasztóiár-index készítését. A feladat – jóllehet, újszerű elméleti és módszertani problémákat is felvetett – nem volt idegen, mivel a KSH több évtizedes gyakorlata, hogy az általános fogyasztóiár-index mellett számol és publikál ún. rétegárindexeket. A nyugdíjasokra számított mutatót a nyugdíjemelés mértékének a meghatározásához, a nyugdíjasok helyzetének vizsgálatához veszik figyelembe, s ez akkor megfelelő, ha jól tükrözi a nyugdíjas réteg fogyasztói kosarának árváltozását. Használatát az teszi indokolttá, hogy – mint az előzőekben láttuk – a nyugdíjasok fogyasztási jellemzői sok tekintetben eltérnek az aktív és fiatal korosztályokétól. Különösen áll ez a kitüntetett kiadási csoportokra (az élelmiszerekre, gyógyszerekre, lakhatási költségekre) – ezek súlya például a nyugdíjas fogyasztóiár-indexben mintegy 60%, míg az általános fogyasztóiár-indexben 40% körüli.

A tapasztalatok szerint az általános országos index és a nyugdíjasokra számított index eltérése 2002–2003 között a 0,1 és 1,0 százalékpont közötti nagyságrenden belül ingadozott. Nagyobb eltérések időszakonként mutatkoznak, egy-egy jelentősebb, a nyugdíjas réteget erőteljesen érintő áremelkedés alkalmával (pl. nagyobb gyógyszer-, energia-áremelkedések idején), ezek azonban egy idő után kiegyenlítődnek. Az országos és a nyugdíjasokra számított mutató nagyfokú hasonlósága abból is következik, hogy a nyugdíjasok helyzete, életkörülményei – csakúgy, mint a teljes lakosságé – meglehetősen sokszínű. Fogyasztás tekintetében igen jelentős eltérések vannak az egyszemélyes és a két nyugdíjasból álló, a városi és a községi háztartások között. A nyugdíjas réteg e differenciáltsága akár a nyugdíjasokon belüli „réteg fogyasztóiár-index” számítását is indokolttá tehetné. Ezen túlmenően a nyugdíjas népesség létszáma, aránya, nemek szerinti összetétele és havi átlag-nyugdíja is folyamatosan változik. Mindez az index számításával kapcsolatos módszertani munka permanens megújítását teszi szükségessé, ami a Központi Statisztikai Hivatal állandó feladatai közé tartozik.

III. AZ IDŐSKORÚAK ÉLETMINŐSÉGE

Amennyire örvendetes jelenség az életkor meghosszabbodása, annyira válik egyre felelősségteljesebb társadalmi kötelezettséggé az élet megfelelő minőségének, az egészségnek és az aktív életnek minél hosszabb ideig való fenntartása, biztosítása. Ebben a fejezetben az életminőség három fő összetevőjével foglalkozunk, az időskorúak

- egészségi állapotával,
- életmódjával, mindennapi aktivitásával, valamint
- közérzetével.

A/ Az idős korosztály egészségi állapota, megbetegedései, fogyatékoságok

Az idős korosztály egészségi állapotának jellemzéséhez különböző forrásokból származó adatokat használhatunk fel:

- az érintettek „**önbeszámolóit**” arról, hogy hogyan érzik magukat, mindennapi tevékenységeikben gátolják-e őket egészségi problémák, betegségek,
- az **egészségügyi intézmények** (házi orvosok, gondozóintézetek, járóbeteg-szakellátások, kórházak) **összefoglaló adatait** az időskorúak megbetegedéseiről.

A/1. Az egészségi állapot szubjektív megítélése

Gyakran felmerül, hogy vajon mennyire lehet reális az a kép, amit az emberek saját maguk nyújtanak egészségi állapotukról. Ma már az egészségügyi szakma és a kutatások is elismerik, hogy az „önbeszámoló” a legteljesebb információkat tartalmazza a népesség egészségi jellemzőiről. Az a kérdés például, hogy „mindennapi tevékenységeinek ellátását gátolja-e valamilyen egészségi probléma, betegség?” – azokhoz is szól, akik az egészségügyi intézményektől távol maradnak, de gyakran szenvednek különböző egészségi problémák miatt. Más oldalról viszont az sem ritkaság, hogy valaki az orvos által megállapított, gyógyszerekkel jól karban tartott krónikus betegsége mellett mindennapi tevékenységeit még kitűnően el tudja látni.

A Népeségtudományi Kutatóintézet 2002-ben készített felmérése alkalmából a fent idézett kérdést tették fel a 18–75 éves férfiak és nők országos mintájának. Az összes megkérdezett mintegy egyharmada számolt be arról, hogy mindennapi tevékenységeiket egészségi problémák nehezítik. Ez a panasz az életkor emelkedésével egyre gyakoribb.

A mindennapi tevékenységeket különböző mértékben gátló egészségi problémák jelentkezése a 18–75 évesek körében korcsoport és nemek szerint (%)

Korcsoport (év)	Mennyire gátlja egészségi probléma, betegség?					Összesen
	Súlyosan	Enyhébben	Változó	Nem gátlja	Nem tudja	
	Férfiak					
18–29	1,2	4,9	1,9	92,0	0,1	100,0
30–39	2,8	8,4	4,0	84,7	0,1	100,0
40–49	7,6	13,5	7,3	71,6	0,1	100,0
50–59	14,8	18,6	13,6	53,0	–	100,0
60–69	17,8	22,2	11,6	48,4	–	100,0
70–75	19,7	27,2	11,4	41,7	–	100,0
Együtt	8,2	13,0	7,1	71,7	0,0	100,0
N	(633)	(1005)	(550)	(5554)	(3)	(7745)
	Nők					
18–29	1,2	4,0	2,6	92,2	–	100,0
30–39	2,5	6,8	5,0	85,6	0,1	100,0
40–49	5,7	14,3	12,2	67,8	0,1	100,0
50–59	11,9	19,9	15,6	52,6	–	100,0
60–69	18,1	25,4	15,6	40,9	–	100,0
70–75	27,0	28,3	16,2	28,4	0,1	100,0
Együtt	8,9	14,5	10,3	66,3	0,0	100,0
N	(766)	(1253)	(885)	(5710)	(3)	(8617)

Mint látható, az 50 és 60 év közötti életkor a fordulópont: 60 éves kortól már azok vannak többségben, akik rossz egészségi állapotuk miatt mindennapi tevékenységeiket nehezebben tudják ellátni. Ha a vizsgálat „legidősebb” korcsoportjának adatait tekintjük át, figyelemre méltó a férfiak és a nők különbsége is: a férfiaknak még 42%-a, a nőknek már csak 28%-a érzi magát megfelelő erőnlétben. A nemek közötti különbség egyik oka, hogy az idős, 70 év feletti nők számottevő hányada egyedül él egyszemélyes háztartásban, s így mindennapi tevékenységeik (saját maguk és a háztartás ellátása) sokrétűbbek és megterhelőbbek, mint a zömmel házastárssal, fiatalabb családtagokkal együtt élő idős férfiaké. Érthető tehát, hogy a nagyobb feladatok ellátása a már nem teljesen egészséges idős nőket jobban megterheli, mint a hasonló korú férfiakat.

A rendszeres gyógyszeresedés arányai az elmondottakkal összhangban vannak: 50 éves kor fölött mind a férfiak, mind a nők körében többségbe kerülnek azok, akik rendszeresen orvos által felírt gyógyszereket szednek. Arányuk 70 év felett már igen magas: a 70–75 év közötti férfiak 72%-a, a hasonló korú nők 85%-a (!) rendszeres gyógyszerfogyasztó.

A 18–75 éves népesség összességében a közepesnél valamivel jobbnak tartja egészségi állapotát: egy 11 fokú skálán mérve az átlag 7,04 pont. Az „osztályzat-átlagok azonban a legfiatalabbtól a legidősebb korcsoportig több mint 3 pontot zuhannak (18–29 évesek: 8,57 pont, 70–75 évesek: 5,19 pont).

*Az egészségi állapotra adott osztályzatok átlaga a 18–75 éves népességben
korcsoport szerint, illetve az öregségi és a rokkantnyugdíjasok körében
(0=legrosszabb, 10=legjobb)*

<i>Korcsoport (év)</i>	<i>Férfiak</i>	<i>Nők</i>
18–29	8,67	8,45
30–39	7,86	7,77
40–49	6,96	6,68
50–59	6,01	5,92
60–69	5,89	5,52
70–75	5,56	4,94
Összesen	7,21	6,81
Öregségi nyugdíjasok	5,92	5,64
Rokkantnyugdíjasok	4,04	3,89

Akár vannak, akár nincsenek egészségi problémái az idős embereknek, egy bizonyos kor után már fokozottan számolniuk kell a „biológiai öregedésből” következő korlátokkal is.

A 70–75 év feletti életkorban a környezet számára egyre inkább aktuális problémaként merül fel, hogy az idős emberek egyáltalán mennyire tudják saját magukat ellátni. A KSH egy korábbi (1999-ben készült) felmérése szerint ebben az életkorban már több mint 65%-nak nehézséget jelent 10–12 kg-ot emelni, vagy guggolni, térdelni, 80 év fölött a nagy többség számára nehéz 10 lépcsőfokot felmenni, vagy 2 km-t sétálni. E legidősebb korosztály esetében az önálló fürdés, zuhanyozás, mosakodás, öltözködés már csupán 30–50%-uknál nem okoz nehézséget. Sok gonddal jár e korosztály számára a lakáson kívül végzett tevékenység, vásárlás, ügyintézés is, amihez a látási nehézségek is hozzájárulnak: például a lépcsőről lelépés, az ismerősök felismerése az út túloldalán a legtöbb 80 év feletti ember számára már nem problémamentes.

A/2. Az időskorúak megbetegedései, fogyatékoságok

Az időskorúak gyakrabban szorulnak orvosi kezelésre, gyakrabban utalják őket szakorvoshoz (rendelőintézetbe, kórházi ambulanciákra) és gyakrabban kezelik őket kórházban. A 2001. évi adatok szerint a 100 lakosra jutó évi kórházi kezelések száma 22,0 volt, de ez az arány a 65–74 éveseknél 37,0, a 75 évesek és idősebbek esetében pedig már 50,2. A kórházban kezelték egyharmadát idős betegek tették ki.

A járóbeteg-szakellátások klinikai jellegű rendelésein (pl. kardiológia, sebészet, nőgyógyászat, fül-, orr-, gégeészet, szemészet stb.) a rendeléseken megjelent betegek mintegy 20%-a 65 éves és idősebb. Ez a korosztály évente átlagosan 2–3-szor fordul szakorvosokhoz.

Az időskorúak egészségi állapotát elsősorban a *szív- és az érrendszeri betegségek* határozzák meg, 65 éves kor után az időskorúak többségét érintik ezek a betegségek. Ezek sorában vezet a *magasvérnyomásos betegség*: a háziorvosok beszámolóí szerint a 65 éves és idősebb férfiak 50,1%-a, a nők 52%-a szenved ebben a betegségben.

A keringési betegségek miatti halálozás jelentős részét az *ischaemiás szívbetegségek* okozzák, köztük kiemelten a *szívizom-infarktus*. A házi orvosok adatai szerint a 65 éves és idősebb férfiak 28–29%-ának, a nők 24%-ának van ischaemiás szívbetegsége.

Az *agyi erek betegsége* (cerebrovascularis betegségek) ugyancsak az egyik leggyakoribb időskori betegség, 65 év felett a férfiak 11–12%-a, a nők több mint 8%-a szenved ebben. Az agyvérzés következtében kialakult bénulásoknak és egyéb defekt állapotoknak igen nagy jelentősége van az időskorúak életminőségének alakulásában.

Bár a *rosszindulatú daganatok* betegségcsoportja nem csupán az idős embereket érinti, azok többsége idősebb korban gyakrabban fordul elő (pl. a primer hörgőrák), a vastagbél, végbél, végbélnyílás, a női emlő, a prosztata rosszindulatú daganata, az ajak, szájüreg, garat, a nyelőcső és a gyomor, a bőr, a húgyhólyag, a nyirok és vérképzőszervek rosszindulatú daganatai). 2001-ben a járóbeteg-szakellátás klinikai jellegű szakrendelésein a rosszindulatú daganat miatt beutalt kezelték 47,9%-a volt 65 éves és idősebb személy, s ugyanebből a korosztályból került ki a rosszindulatú daganattal ápolat kórházi betegek 49%-a.

Cukorbetegségben szenved a 65 éves és idősebb férfiak és nők mintegy 14%-a, más oldalról ez azt jelenti, hogy az összes cukorbetegnek közel fele (46,1%-a) volt 65 éven felüli 2001-ben.

A légzőrendszer betegségei közül a *tüdőgyulladások* és az *asthma* adatait érdemes kiemelni. A tüdőgyulladás gyakorisága a férfiak körében magasabb, ami a dohányzásnak tudható be. A voltaképpen minden korosztályt érintő asthma aránya másfél évtized alatt mintegy 5–7-szeresére növekedett, de az életkor növekedésével jelentősen csökken a betegség előfordulási gyakorisága.

Az *emésztőrendszer betegségeiben* az idős férfiak 6%-a, a nők 3,4%-a szenved. A járóbeteg-szakellátások adatai szerint az életkor emelkedésével 85 éves korig például növekszik a *fekélybetegségek* gyakorisága, ez után azonban valamelyest csökken. A kórházi ellátás adatai azonban ezzel ellentétes tendenciát mutatnak az életkorral együtt e betegség gyakorisága folyamatosan és meredeken emelkedik.

Mentális és viselkedészavarok. Az idős emberek életminőségének alakulásában igen nagy szerepük van a mentális betegségeknek. Az élettartam meghosszabbodásával jelentősen növekszik többféle pszichiátriai betegség gyakorisága. A járóbeteg-szakellátás rendelésein mentális és viselkedészavar miatt megjelent betegeknek mintegy 15%-a volt 65 évesnél idősebb 2001-ben. Ez az arány a vártnál alacsonyabb, mivel bizonyos mentális zavarok (pl. az Alzheimer kór, érzelmeszedés miatti szellemi hanyatlás) éppen idősebb korban jelentkeznek tömegesen. 2001-ben a mentális és viselkedészavarok miatt kórházban ápolat betegek 18,5%-a volt időskorú, és hasonló volt a pszichiátriai gondozókban nyilvántartott idős betegek aránya is.

Az *idegrendszer betegségei* miatt járóbeteg-szakellátási rendelésen 2001-ben megjelentek 25,4%-a volt 65 éves vagy idősebb, a hasonló ok miatt kórházban kezeltnek pedig 34%a volt idős személy. Az idegrendszeri betegségek nagy része jóval gyakoribb idős korban.

A szem és függelékeinek betegségei is gyakoriak az idős korosztály körében: egy év folyamán az idős nők 32%-a, az idős férfiak 28%-a fordult szemész szakorvoshoz. A kórházak szemészeti osztályain fekvő betegek 2/3-a az idősebb korosztályból kerül ki.

A csont- izomrendszer és kötőszövet betegségei, főleg a kopási eredetű ízületi bántalmak száma és aránya igen nagy idős korban. Egy év folyamán a 64 év feletti férfiak 26,3%-a, a nők 43,3%-a kereste fel a járóbeteg-szakellátás rendeléseit (és ez az adat nem tartalmazza a fizioterápiás rendelések betegforgalmát).

Az urogenitális betegségek sorában a prosztatata túltengés az idős férfiak egyik leggyakoribb betegsége, a 65 éves és idősebb férfiak 10%-a kereste fel a járóbeteg-szakellátásokat e problémával. A női nemi szervek nem gyulladásos megbetegedései az idős nők körében is gyakoriak, bár az életkor növekedésével csökken a rendeléseken megjelentek aránya.

Sérülések, mérgezések és külső okok bizonyos egyéb következményei. Az idős embereket gyakran éri baleset. 2001-ben ez a 65 éves és idősebb férfiak 10,8%-át, a hasonló korú nők 12,5%-át érintette. Az életkor emelkedésével a sérülések gyakorisága növekszik. A sérülések nőknél gyakoribbak, ennek oka a csonttrikulás miatt keletkezett csonttörések magas száma.

Az egészségügyi intézmények jelentései, beszámolóai alapján készült összesítések, statisztikák sajnos, nem alkalmasak a különböző betegségek halmozódásának megállapítására. Tapasztalati adatokból tudjuk csak, hogy „a baj gyakran nem jár egyedül”, korántsem ritkaság, hogy idősebb korban egy-egy személy két, három féle betegségben is szenvedhet.

Végül érdemes áttekinteni a különböző fogyatékoságokkal élő idősök arányait. Az alábbi táblázat jól mutatja, hogy egy-egy – többnyire veleszületett fogyatékoság-típus kivételével (pl. értelmi fogyatékoság, siketség, siketnémaság) – a fogyatékosok többsége a 60 év feletti korosztályból kerül ki.

A fogyatékos személyek korcsoport és a fogyatékoság típusa szerint, 2001 (%)

<i>A fogyatékoság típusa</i>	<i>0–14</i>	<i>15–39</i>	<i>40–49</i>	<i>60–X</i>
Mozgássérült	1,6	7,5	36,4	54,6
Alsó, felső végtag hiánya	1,8	8,8	32,8	56,6
Egyéb testi fogyatékos	4,1	14,8	45,0	36,2
Gyengénlátó	5,0	18,5	26,0	50,5
Egyik szemére nem lát	2,4	11,8	27,6	58,2
Vak	3,5	10,5	21,9	64,1
Értelmi fogyatékos	18,5	42,3	23,7	15,5
Nagyothalló	3,5	10,3	20,5	65,7
Siket, siketnéma, néma	7,8	25,6	30,1	36,5
Beszédhibás	17,0	25,5	28,9	28,6
Egyéb	5,3	13,8	50,6	30,3

B/ Az idősök életmódja, mindennapi aktivitása

Az idősödő (60–75 év közötti) korosztály, illetve a nyugdíjasok életmódját különböző szempontokból közelíthetjük meg.

- Ezek között az első, szinte magától értetődő kérdés, hogy a gazdaságilag aktív élet megszűnésével felszabaduló időmennyiséget hogyan, milyen tevékenységekkel tölti ki ez a korosztály.
- Talán ennél is fontosabb területet jelent, hogy a kereső munkából felszabadult idős embereknek vannak-e olyan rendszeres, szinte nap mint nap ismétlődő feladataik, elfoglaltságaik, amelyek egyfajta ritmust visznek mindennapjaikba, frissen tartva aktivitásukat, amelyek révén hasznosnak érezhetik magukat.
- Végül az életmódot jellemezhetjük abból a szempontból is, hogy mennyire van módjuk az idős embereknek olyan igényeket, vágyakat kielégíteni, amelyek a mindennapokat tartalmassá teszik, amelyek bizonyosfajta feltöltődést jelenthetnek számukra. Ebben a fejezetben e háromfajta megközelítésmódról lesz szó.

B/1. Fő tevékenységfajták az idősök mindennapjaiban

Hogy milyen tevékenységek töltik ki a nap 24 óráját, arról legteljesebben az ún. „**időmérleg-vizsgálatok**” tudósítanak. Ilyen vizsgálatokat a Központi Statisztikai Hivatal rendszeresen végez, a legutóbbi 2000-ben készült. Az időmérleg-naplókon alapuló megfigyelések többek között arról tájékoztatnak, hogy percekben kifejezve hogyan alakul a 15–74 év közötti férfiak és nők egyes tevékenységeinek szerkezete.

Az egyes tevékenységekre fordított idő a 15–74 évesek teljes mintája és a 60–74 évesek körében nemek szerint (évi átlagos napon, percben)

Tevékenységek	15–74 évesek teljes mintája			60–74 évesek		
	férfiak	nők	együtt	férfiak	nők	együtt
Kereső, termelő tevékenység	262	171	215	155	82	112
Főfoglalkozású munka	189	127	157	28	8	16
Jövedelemkiegészítő tevékenység	7	3	5	4	2	3
Nem fizetett, másoknak végzett munka	14	11	12	15	14	14
Saját gazdaságban végzett munka	51	30	40	108	58	78
Háztartás, család ellátása	94	240	170	87	272	200
Háztartási, ház körüli munka	49	184	119	76	225	164
Javítás, karbantartás	16	2	9	14	2	7
Vásárlás, szolgáltatások igénybevétele	17	26	22	23	27	25
Gyermekek ellátása	12	28	20	4	4	4
Szabadidős tevékenység	304	257	280	365	324	341
Társas szabadidő	59	43	51	53	42	48
Olvasás	27	21	24	43	28	35
tv, videó	167	155	161	216	210	212
Fizikai rekreáció	24	15	19	18	7	12
Hobbi	12	10	11	13	18	16

A táblázat a napi időfelhasználáson belül az egyes tevékenységekre fordított idők „átlagait” tartalmazza. (Természetesen a teljesség igénye nélkül. A részletesebb összesítések azt

is megmutatják, hogy például a háztartási munka milyen fajtáit végzik a leggyakrabban, vagy hogy mi mindent foglal magába a „társas szabadidő”. Az adatok értelmezése során figyelembe kell venni, hogy az „átlagos percek” az adott tevékenységet végzők és az azt nem végzők együttesét foglalják magukba.)

Ha a 60–74 éves korosztály adatait a teljes minta napi tevékenységeivel hasonlítjuk össze, akkor jól látható, hogy a 60 év fölöttiek körében nagyon jelentősen lecsökken a kereső-termelő tevékenységekre fordított idő, és értelemszerűen a főfoglalkozással töltött napi idő átlaga is – ez a férfiak esetében a későbbi nyugdíjazás miatt lényegesen magasabb. Megnövekszik viszont – mindkét nem esetében – a saját gazdaságban végzett (főképp mezőgazdasági) munkák mennyisége.

60 év fölött igen látványosan növekszik a háztartás, család ellátására fordított idő is (bár ez csak a nők körében), és mindkét nem esetében a háztartási vagy ház körüli munka. Egy másik nagyon jelentős változás természetesen a szabadidős tevékenységek megnövekedése. Ezek között legkiemelkedőbb elfoglaltság a televíziózás: a 60 év feletti korosztály átlagosan több mint 3,5 órát tölt naponta a képernyő előtt.

Az egyes tevékenységfajták további, részletesebb feldolgozásai egyértelműen azt mutatják, hogy az életkor növekedésével a korszerűbb, helyzetváltató, nyitott, nagyobb aktivitást igénylő tevékenységek helyét fokozatosan a passzívabb, otthonhoz kötődő, kisebb szellemi-fizikai aktivitást igénylő munka- és szabadidő-töltés foglalja el. Ebben a folyamatban nagy szerepe van az egészség romlásának is.

B/2. Rendszeresen, szinte naponta ismétlődő kötelezettségek

Az időmérleg-vizsgálatok adatai „keresztmetszet-szerűen” mutatják, hogy egy átlagos napon mennyi időt fordítanak az emberek különböző tevékenységfajtákra, de nem informálnak arról, hogy egy-egy tevékenységfajta **milyen rendszerességgel ismétlődik** az emberek életében. Márpedig amennyire ráfér a nyugdíjba lépőkre a jól megérdemelt pihenés, a szigorú munkahelyi kötöttségektől való szabadulás, annyira problematikus lehet, ha mindennapjaikból hiányoznak a napi rendszerességgel ismétlődő „feladatok”, amelyek életükbe tervszerűséget visznek, amelynek révén hasznosnak érezhetik magukat. A Népeségtudományi Kutatóintézet 2002-ben készített felmérése alkalmából nyolc olyan tevékenységet választottak ki, amelyek jellegüknél fogva alkalmasak arra, hogy az idős emberek számára nap mint nap végzendő feladatot, kötelességet jelentsenek. Ezek arányai a következőképpen alakultak:

*A rendszeres feladatokat ellátó 60–75 éves nyugdíjasok arányai nem és korcsoport szerint
(az érintettek %-ában)*

	<i>Korcsoport (év)</i>			<i>Összesen</i>
	<i>60–64</i>	<i>65–69</i>	<i>70–75</i>	
	Férfiak (N=1283)			
Háztartás ellátása	35,9	35,4	36,9	36,0
Mezőgazdasági, kerti munka, állattenyésztés	80,6	70,4	70,9	74,2
Háziállat tartása	73,3	63,3	67,0	67,9
Javítás, karbantartás	89,4	81,9	76,5	83,0
Gyermekfelügyelet	37,3	31,6	28,4	32,6
Gyermekek háztartásába, gazdaságába besegítés	35,2	33,1	27,0	32,2
Betegápolás, valakinek az ellátása	15,1	12,3	14,8	14,1
Közéleti tevékenység	15,2	11,7	12,9	13,3
	Nők (N=1885)			
Háztartás ellátása	97,2	95,3	93,1	95,2
Mezőgazdasági, kerti munka, állattenyésztés	56,3	56,4	53,7	55,5
Háziállat tartása	65,4	62,0	59,3	62,3
Javítás, karbantartás	23,0	26,5	24,4	24,6
Gyermekfelügyelet	52,1	41,9	28,6	41,2
Gyermekek háztartásába, gazdaságába besegítés	38,2	32,5	23,3	31,5
Betegápolás, valakinek az ellátása	25,1	22,2	13,7	20,3
Közéleti tevékenység	10,0	10,0	5,9	8,6
	Együtt (N=3171)			
Háztartás ellátása	72,0	69,8	72,0	71,2
Mezőgazdasági, kerti munka, állattenyésztés	66,9	62,7	60,6	63,5
Háziállat tartása	68,8	62,6	62,3	65,4
Javítás, karbantartás	51,5	52,1	45,7	50,2
Gyermekfelügyelet	46,1	37,5	28,5	37,7
Gyermekek háztartásába, gazdaságába besegítés	37,0	32,7	25,1	31,7
Betegápolás, valakinek az ellátása	21,1	18,0	14,1	17,8
Közéleti tevékenység	12,2	10,8	8,8	10,6

A férfiak és nők, valamint a különböző korcsoportokhoz tartozók rendszeres elfoglaltságaiban jelentős különbségek vannak. A háztartási munka a nyugdíjasok körében is tipikusan „női” elfoglaltság, a ház körüli munka, a javítása, karbantartás pedig inkább „férfias” feladat. A nők többet tevékenykednek az unokák felügyelete, a betegápolás, vagy valakinek az ellátása terén is, míg a férfiak között a közéleti tevékenységet végzők aránya nagyobb – ha nem is sokkal.

Az életkor előrehaladásával mindkét nem esetében és szinte minden területen csökken a feladatokkal való ellátottság. Érdekes adat a gyermekek, unokák körüli kötelezettségek mérséklődése, sőt – különösen a nők körében – zuhanásszerű lecsökkenése. Ekkorra az unokák már végérvényesen nem szorulnak felügyeletre, és az idősödő szülőket (nagyszülőket) azzal is egyre kevésbé lehet terhelni, hogy a gyermekek háztartásába, gazdaságába besegítsenek. Hasonló a helyzet a betegápolás, valakinek az ellátása terén is: a családok valószínűleg csak vég-szükség esetén bízzák ezt 70 év feletti hozzátartozóikra.

B/3. Megvalósított és nem megvalósított életmód-komponensek

A mindennapi életnek vannak olyan összetevői, amelyek megvalósítása ugyan többnyire csak kellő anyagi kondíciók mellett lehetséges, valamilyen mértékben mégis hozzátartoznak mind

az egyéni, mind a társadalmilag is „helyeselt”, „jóváhagyott” elvárásokhoz, megfelelnek egy-fajta **biztonságot nyújtó, vágyott, „normálisnak tartott” életformának**. Érdemes tehát megkülönböztetni, mekkora az aránya azoknak, akik bizonyos dolgokat **meg tudnak valósítani**, vagy pedig **szeretnék ugyan, de nem telik rá**, végül akik úgy érzik, hogy **nincs rá szükségük, nem igénylik**. (Ez utóbbi esetben a „hiány” mögött nem anyagi, hanem másfajta /például ízlés-, igényszintbeli/ eltérések állnak.)

Egyes életmód-komponensek megléte, illetve hiánya az öregségi nyugdíjasok életében (%)

	<i>Megteszi</i>	<i>Szeretné, de nincs rá pénze</i>	<i>Nincs rá szüksége, vagy egyéb ok</i>	<i>Összesen</i>
Havonta legalább 5000 Ft-ot félretesz	45,4	44,0	10,6	100,0
Hetente legalább egyszer aktív testmozgást végez, sportol	23,8	1,8	74,4	100,0
Évente legalább egyszer egy hétre üdülni megy	20,1	42,4	37,5	100,0
Havonta egyszer meghívja vacsorára barátait	16,5	10,8	72,7	100,0
Rendszeresen vásárol új ruhát	11,3	30,3	58,4	100,0
Lecseréli elöregedett bútorait	8,3	29,2	62,5	100,0
Havonta elmegy színházba, múzeumba, hangversenyre	8,0	19,8	72,2	100,0
Havonta egyszer étteremben ebédel	4,3	22,2	73,5	100,0

Mint látható, a pénzhiány miatt meg nem valósított vágyak rangsorát a takarékoskodás, az üdülés és a nem megfelelő ruházkodás vezetik. Az azonban elgondolkodtató, hogy a takarékoskodáson kívül mindegyik kategóriában azok vannak többségben, akik a „jó már nekem így is” álláspontot, a lemondást, beletörődést választják. Különösen sajnálatos, hogy ezek között az időskorúak számára nagyon is fontos aktív testmozgás, sport vezet. A nyugdíjas réteg közel háromnegyede nem érzi szükségét, hogy szinte pénz nélkül is megvalósítható sétát, gyaloglást, egy kis otthoni tornát legalább hetente egyszer beilleszessen életmódjába.

C/ A közérzet főbb jellemzői idős korban

Sem a családok, sem a társadalom számára nem lehet közömbös, hogy a „harmadik kort” hogyan töltik az emberek. Befelé fordulva, magányosan, aggodalmak közepette, pesszimistán, vagy pedig oly módon, hogy e vonatkozásban nem különböznek, szinte belesimulnak a társadalom egészébe. Az a kérdés tehát, **közérzetüket** tekintve vannak-e olyan jellegzetességei az idős korosztálynak, amelyek fokozott figyelmet igényelnének mind a családok, mind a társadalom részéről.

A közérzet egyik legfontosabb összetevőjét az **életkörülmények megítélése** jelenti. A felmérés időpontjában, 2002-ben a 60–75 évesek mintegy 43%-a érezte úgy, hogy 1990 óta életkörülményei romlottak. (A hasonlóan érző 18–59 évesek aránya ekkor 32% volt.)

Vannak olyan – részben közéleti, részben magánéleti – problémák amelyek miatt fel-tűnően magas a „**nagyon aggodalmaskodók**” aránya.

A „nagyon aggodalmaskodók” arányai néhány kiemelt kérdésben (%)

<i>Nagyon aggódnak:</i>	<i>18–59 évesek</i>	<i>60–75 évesek</i>	<i>Együtt</i>
– a közbiztonság romlása miatt	52,7	64,7	54,9
– háború, atomkatasztrófa miatt	44,8	57,8	47,8
– a környezeti állapot romlása miatt	54,1	56,4	54,5
– egyedül maradás, megözvegyülés miatt	27,8*	44,3	35,5**

*46–59 évesek, ** 46–75 évesek.

A 60–75 éves korosztályon belül minél idősebbekről van szó, annál magasabb azok hányada, akik „**gyakran érzik magányosnak magukat**”: 60–64 éves korban 23,7%, 65–69 éves korban 26,7%. 70–75 év között pedig már 36,0 %. Ez a lehangoló érzés vélhetően még nagyobb mértékű lehet a 75 éven túli életszakaszban.

A közérzetet érthető módon nagyon jelentősen befolyásolja, hogy az emberek mennyi-re érzik egészségesnek magukat. Akiket súlyosan, vagy akár enyhébben, de egészségi problémák gátolnak mindennapi tevékenységeikben, azok elégedetlenebbek életük alakulásával, többet aggodalmaskodnak, és ami legszomorúbb, többet szenvednek a gyakori magányosságtól is. A súlyos egészségi gondokkal küszködők több mint 40%-a, az enyhébb vagy változó panaszokat említők 32%-a, de az egészségi állapotuk miatti korlátoktól menteseknek „csu-pán” 20%-a számol be arról, hogy gyakran magányos.

Az idős korosztályt meglehetősen **pesszimista jövőkép** jellemzi. Egy 11 fokú osztá-lyozási skála átlagai szerint a „megérdemeltnek tartott” életkörülmények átlaga ugyan elég magas (8 pont fölötti), de az „5 év múlva reálisan várható”, vagy „általánosságban a „jövőbeli kilátásokra” adott osztályzatok csaknem 3 pontot zuhannak. Igaz, ez a tendencia hasonló a fiatalabb (18–59 év közötti) korosztály esetében is, bár a megérdemeltnek tartott és a reálisan várható helyzet közötti távolság kisebb.

*A „megérdemelt” és a „jövőben várható” életkörülmények átlag-osztályzatai
11 fokú skálán*

	<i>18–59 évesek</i>	<i>60–75 évesek</i>	<i>Együtt</i>
Megérdemeltnek tartott életkörülmények	8,55	8,26	8,49
5 év múlva reálisan várható életkörülmények	6,62	5,56	6,41
Jövőbeli kilátások általában	6,48	5,60	6,30

Az egészségi állapot azonban a jövőképre nézve sem hatástalan. Súlyos vagy enyhébb egészségi gondok mellett az idős emberek csupán 4,5 – 4,6 pontra értékelték jövőbeli kilátásaikat, míg egészségi korlátok nélkül ez az osztályzat-átlag jóval magasabb, 6,2 pont.

BEFEJEZÉS HELYETT – AZ IDŐS KOROSZTÁLY TÁRSADALMI RÉTEGHELYZETE

Az idős korosztály helyzetét, jellemzőit sokféle szempontból tekintettük át. Az olvasóban joggal támad igény az iránt, hogy jó lenne egy összefoglaló képet kapni minderről; végül is hogyan illeszkedik a társadalom egészébe a 60 éven túli generáció.

A társadalmi réteghelyzet jellemzésének legelterjedtebb megközelítésmódja az „utolsó” (nyugdíjba lépés előtti) foglalkozásból indul ki. Az alábbi tábla ezt mutatja be a 2001. évi népszámlálás adatai alapján. Mivel a rokkantnyugdíjasok és az öregségi, valamint hozzátartozói nyugdíjasok struktúrája eltérő, az adatokat e csoportokra vonatkozóan külön is érdemes áttekinteni.

A nyugdíjasok társadalmi rétegek szerint (%)

<i>Társadalmi réteg</i>	<i>Férfiak</i>		<i>Nők</i>	
	<i>Rokkant nyugdíjasok</i>	<i>Öregségi és hozzátartozói nyugdíjasok</i>	<i>Rokkant nyugdíjasok</i>	<i>Öregségi és hozzátartozói nyugdíjasok</i>
Felső- és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók, magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok	1,4	5,4	0,9	1,9
Alsóvezetők, alsószintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikai, irányítói foglalkozásúak	6,9	15,3	6,7	9,5
Egyéb technikai, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	6,6	8,5	25,0	22,1
Kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók	14,3	14,6	11,2	12,9
Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak	22,7	17,3	7,8	6,3
Betanított vagy szakképzetlen munkát végzők	41,3	37,8	40,7	36,6
A munkaerőpiacról kiszakadók	1,4	0,3	1,3	0,3
(tartósan munka nélkül lévők)	5,3	0,8	6,5	10,2
Inaktívok, eltartottak, akik soha nem dolgoztak				
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Népszámlálás, 2001.

Az „utolsó” foglalkozások szerkezete természetesen a nyugdíjasok kormegoszlása szerint is eltér. A fiatalabb nyugdíjasok között több a szakképzett szolgáltatási, kereskedelmi, irodai, technikai rétegbe tartozók részaránya – ez az életkor előrehaladásával visszaesik. Ugyanakkor a „legfiatalabb” nyugdíjas rétegben alacsony a vezetők, értelmiségiek, hivatalnokok hányada is; e foglalkozásoknál ugyanis kevésbé jellemző a korai nyugdíjba vonulás.

A társadalmi réteghelyzet leírásának más megközelítésmódja is lehetséges. Ez abból indul ki, hogy az embereknek nagyon különbözőek a fogyasztási jellemzői, különbözik a lakáshelyzetük, kulturális szintjük, életmódjuk, életstílusuk. Kérdés lehet, hogy e szempontokat együttesen figyelembe véve milyen „státuscsoportok” alakulnak ki a társadalomban. Ilyen

elemzések a KSH-ban is készülnek, az **idősek társadalmi réteghelyzetének** meghatározására is. Munkánk befejezéseként ennek főbb eredményeit mutatjuk be röviden.*

A kutatás abból a feltevésből indul ki, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek vertikális hierarchiáját a fogyasztási és életstílusban megmutatkozó különbségek váltják fel. Ennek alapján – és a rendelkezésre álló adatokra építkezve – a 60 éves és idősebb népesség rétegmáját három dimenzió mentén lehetett vizsgálni:

- az egyének **lakás-státusa** (laksűrűség, fűtés, szennyvízelvezetés, melegvíz ellátás, a lakás állapota, környezeti ártalmak, vezetékes telefon ellátottság),
- **anyagi fogyasztása** (lakástulajdon, tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság, autó, üdülés, pénz félretevése, befizetési hátralékok megléte), valamint
- **kulturális aktivitása** (könyvek, hanglemezek, CD-k száma, újság-, könyvolvasás, színház-, múzeum-, hangverseny-, könyvtárlátogatás) alapján.

Ezek együttjárásait egy speciális statisztikai eljárással, az ún. klaszterelemzéssel vizsgálva a következő lakossági csoportok különültek el:

- felső osztály (2%)
- kultúraorientált középosztály (9 %)
- felhalmozó középosztály (11 %)
- jó lakású kispolgárok (32%)
- rossz lakású kispolgárok (14%)
- szűkölködők (21%)
- szegények (11%)

A **demográfiai jellemzők** metszetében a felső osztálytól a szegény-csoport felé haladva jelentősen növekszik

- a 70 éven felüliek aránya (26,0%-ról 62,4%-ra),
- az egyedül élők aránya (16,0%-ról 51,5%-ra),
- a községekben élők aránya (4,0%-ról 61,7%-ra)
- és jelentősen csökken (68%-tól 8,9%-ig) azoké, akik háztartásában legalább egy foglalkoztatott van.

Elmondható tehát, hogy az öregség (a 70 éven túli életkor), az egyszemélyes háztartás, a községekben élés az alacsonyabb státusok felé tolja a gazdaságilag már nem aktív idős embereket, míg az a tény, ha a háztartásban legalább egy foglalkoztatott családtag van, valamilyen módon ellensúlyozza ezt a tendenciát.

Úgy tűnik, az idős emberek státushelyzetére legnagyobb hatást a tényleges, illetve a nyugdíjazás előtti **gazdasági aktivitásuk** és **foglalkozási jellemzőik** gyakorolják. Míg az ún. felső osztály meghatározó többségét felső vezetők és felső szintű értelmiségiek alkotják (76%), a szűkölködők, illetve szegények csoportjainak 70–80%-ában (volt) betanított munkásokat, szakképzetlen munkásokat találunk, továbbá olyanokat, akik soha nem kötődtek a

munkaerőpiachoz. Elmondható tehát, hogy minél jobb pozíciója volt egy nyugdíjasnak valaha a munkapiacon, annál magasabb a jelenlegi társadalmi státusa.

A társadalmi státus és az **egészségi állapot** között szoros összefüggés mutatkozik. A felső osztálytól a szegény csoportig haladva 18%-ról 54,1%-ig növekszik a tartós betegek, illetve 6%-tól 40,2%-ig a „nagyon rossz egészségi állapotúak” hányada. Megfordítva, a felső osztályhoz tartozók közel felének (49%-ának) egészségi állapota „nagyon jó”, de a hierarchián lefelé haladva az arány folyamatosan csökken, s a „szűkölködőknek” már csak 17–18%-át, a szegényeknek 11–12%-át jellemzi „nagyon jó egészségi állapot” 60 év fölött.

Külön érdemes említést tenni a rokkantnyugdíjas idősokról. A 60 évesek és idősebbek teljes vizsgálati mintájában arányuk 4,7%. De ez jóval magasabb a „szűkölködők” (7,1%), illetve a „szegények” (7,2%) csoportján belül. Egyáltalán, a rokkantnyugdíjasok (és a nyugdíjjal nem rendelkező inaktívok) társadalmi státusa szignifikánsan rosszabb, mint az öregségi nyugdíjasoké.

Az idős emberek társadalmi réteghelyzetének szerkezete az elkövetkező években, évtizedekben feltehetően sokat változik majd. Ez részben az iskolázottság, a kulturális szint növekedésének, az igények modernizálódásának lesz a következménye. Ennek megfelelően az idősök életminőségének javítását célzó társadalmi programok a szociális segítség feladatai mellett újszerű kihívásokkal is szembe találják majd magukat. Nagyobb erőpróbát jelent azonban az időskorúak létszámának és arányának növekedése: az általunk vizsgált 60 év fölötti korosztály mostani 20%-os népességen belüli hányada néhány évtized múlva közel megduplázódik. Ezt a jelentős társadalmi terhet csak az enyhítheti, ha az emberek minél egészségesebben lépik át az idős kor küszöbét, és aktivitásukat lehetőleg az élet végső határáig megőrzik. Az adatok egyelőre egyértelműen arra vallanak, hogy a gazdaságilag aktív korban megalapozott társadalmi helyzet és az egészségi állapot az, ami az idős emberek mindennapjaira legjobban rányomja a bélyegét. S ez a kapcsolat kétirányú: az alacsonyabb társadalmi státus kevés alapot teremt az egészség megőrzésére, az egészséges életmódra, más oldalról a megromlott egészség – annak korlátozó hatása miatt – könnyebben téríti kedvezőtlenebb, alacsonyabb társadalmi helyzetek felé az idős embereket.

Felhasznált irodalom

Daróczi Etelka–Spéder Zsolt (szerk.) (2000): A korfa tetején. KSH NKI Kutatási Jelentések, 64. sz. 180 old.

Dobossy Imre–S. Molnár Edit–Virágh Eszter: Öregedés és társadalmi környezet, 2003. KSH NKI Műhelytanulmányok 3. sz., 160 old.

Giczi Johanna–Sághi Gábor (szerk.) (2004) Időskorúak Magyarországon. KSH, Budapest, 222 .old.

Harcza István–Sebők Csilla (2002): A népesség időfelhasználása 1986/87-ben és 1999/2000-ben. Életmód-Időmérleg, KSH.

Kerékgyártó Györgyné–Szabó Éva (2004): A nyugdíjasok és a fogyasztóiár-index. Statisztikai Szemle, 1. sz., 31–44. old.

KSH–ESZCSM: Ezüstkor. Időskorúak Magyarországon – 2002., Adattár.

Rédei Mária–Lakatos Miklós (szerk.) (1999): Időskorúak a mai Magyarországon. KSH–SZCSM, 56 old.

Szűcs Zoltán (szerk.) (2000): Az időskorúak helyzete a kilencvenes években Magyarországon. KSH, Budapest, 140 old.

Az összefoglaló tanulmány felhasználta az „*Időskorúak Magyarországon*” című 2004-ben megjelent tanulmánykötet alábbi szerzőinek munkáit:

Bukodi Erzsébet: Az idősek társadalmi réteghelyzete. (50-63. old.)

Dóra Ilona: Lakásviszonyok idős korban. (175-183. old.)

Falussy Béla: Az öregedés folyamata és jelei a legaktívabbtól a legidősebb korosztályig. Életkor – életkörülmények – időfelhasználás, 1999/2000. (65-83. old.)

Hablicsek László: Demográfiai öregedés Európában. (12-26. old.)

Kapitány Gabriella–Lakatos Miklós: Az időskorúak főbb demográfiai jellemzői a népszámlálások adatai alapján. (28-47. old.)

Keszthelyiné Rédei Mária: Az időskorú háztartások fogyasztási színvonala és szerkezete. (143-174. old.)

Paksy András: Az időskorúak egészségi állapotának jellemzői. (86-121. old.)

Salamin Pálné: Az idősek megélhetési viszonyai a 2002. évi Háztartási Költségvetési Felvétel adatainak tükrében. (123-141. old.)

